

Εργαστήρια 16ου Συνεδρίου της Ελληνικής Ψυχαναλυτικής Εταιρείας

Περιεχόμενα :

Εργαστήριο πάνω στην ομιλία του D. Moss , "From I and You to Us and Them" : Distinguishing Sadism from Evil

2

Ωφελείν ή μη βλάπτειν.

2

Σκέψεις γύρω από την πρόκληση κακού στην ψυχανάλυση

2

Εργαστήριο πάνω στην ομιλία του Ν. Τζαβάρρα, Φιλοσοφικοί και ψυχαναλυτικοί στοχασμοί περί του Κακού

5

Η προσέγγιση του κακού μέσω της Ανθρωπολογίας, του μυθιστορήματος και της τραγωδίας.

6

Φαλλικός Нарκισσισμός, Нарκισσιστική Οργή και Καταστροφικότητα στις Ερωτικές Σχέσεις.

10

«Ουδείς εκών κακός»

13

Από το κακό ως ψυχική ασθένεια στο κακό ως ηθικό κακό

16

Το μωρό δολοφόνος είχε κάποτε δολοφονηθεί: οι διαδρομές της καταστροφικότητας αναζητώντας διέξοδο στο σώμα και την ταυτότητα

20

Το Κακό στην Κόλαση του Δάντη

24

«Γεννημένοι Δολοφόνοι»: Η συνάντηση με το τραύμα, τον κακοήθη нарκισσισμό και τη σαγήνη του κακού στην ψυχανάλυση

27

Παρουσιάζουν :

27

Βία εναντίον των γυναικών. Η θέση των γυναικών

34

Η φροϋδική αντίληψη για το κακό και οι συνέπειες στη σύγχρονη φιλοσοφία

40

Σάββατο 25 Νοεμβρίου

11.45 έως 13.15 (Τρία παράλληλα εργαστήρια)

Τίτλος

Εργαστήριο πάνω στην ομιλία του D. Moss , "From I and You to Us and Them" : Distinguishing Sadism from Evil

Παρουσιάζει ο: **Donald Moss**

Συντονισμός:

Άννα Χριστοπούλου

Τίτλος :

Ωφελείν ή μη βλάπτειν.

Σκέψεις γύρω από την πρόκληση κακού στην ψυχανάλυση

Παρουσιάζουν :

Κλεώπας Ιάκωβος, Μπόμπος Φώτης, Πάνιτς Ντένυ.

Συντονισμός :

Στέλλα Παρασκευά

Να ωφελεί ή τουλάχιστον να μην βλάπτει, αποτελεί ένα νήμα που οδηγεί και επίσης συνυφαίνει τον σκοπό όπως και τη μέθοδο κάθε μορφής θεραπείας. Αυτή η προτροπή του Ιπποκρατικού όρκου αφορά επίσης την ψυχανάλυση. Βέβαια, το γεγονός ότι τίθεται ως μια θεμελιώδης αρχή, δεν εκφράζει μόνον μια ηθική δέσμευση, αλλά επίσης μια εγγενή αλήθεια της προσπάθειας διερεύνησης και πράξης κάθε θεραπευτικής προσέγγισης. Δηλαδή, ότι η θεραπευτική πράξη, οι ενδείξεις ή οι αντενδείξεις μιας μεθόδου, καθώς και το θεραπευτικό αποτέλεσμα διαμορφώνονται μέσα από μια δυναμική και, σε μεγάλο βαθμό, μη γραμμική διεργασία, της οποίας το αποτέλεσμα δεν μπορεί να προβλεφθεί με ακρίβεια ούτε από τις αρχικές ούτε από τις μετέπειτα συνθήκες (τη διάγνωση, την επιλογή των θεραπευτικών παρεμβάσεων, την εξέλιξη του βιώματος της θεραπευτικής πράξης).

Η, ίσως, αυτονόητη ηθική δέσμευση του ωφελείν δεν μπορεί να έχει ως δεδομένο παρά τη διαρκή και μεταβατική διαθεσιμότητα αμφισβήτησης και εκ νέου νοηματοδότησής της. Άλλωστε τα ερευνητικά δεδομένα γύρω από τη φυσιολογική

ή την ψυχοπαθολογική γενετική έως την εγκεφαλική δραστηριότητα, δεν επιτρέπουν πλέον τη διατήρηση ενός γραμμικού σχήματος αιτίου και θεραπευτικού στόχου (για παράδειγμα η υπόθεση έλλειψης σεροτονίνης ή η κατά DSM διάγνωση και των αντίστοιχων ερωτηματολογίων στην κατάθλιψη).

Το προηγούμενο 15ο Συνέδριο της ΕΨΕ και το ερώτημα το οποίο έθεσε - εάν πρωτίστως ή εντέλει θεραπεύει η ψυχανάλυση - πρότεινε ένα άνοιγμα ή μια διαρκή επερώτηση της δέσμευσης και της διαθεσιμότητας των αναλυτών να ωφελούν ή τουλάχιστον να μην βλάπτουν. Πιο συγκεκριμένα των τρόπων και των μηχανισμών σύμφωνα με τους οποίους ωφελεί ή αντίθετα μπορεί να βλάπτει, η ψυχανάλυση γενικότερα ή πιο ειδικά μια συγκεκριμένη ψυχαναλυτική πράξη σε μια δεδομένη συνθήκη. Η ψυχαναλυτική βιβλιογραφία περιλαμβάνει πολλές αναφορές που συνδέονται με αυτά τα ερωτήματα, συχνά μέσα από την παρουσίαση κλινικών περιπτώσεων ή τη συζήτηση γύρω από θέματα δεοντολογίας, αλλά κυρίως γύρω από το ερώτημα της ηθικής της ψυχαναλυτικής πράξης.

Ο Scarfone (2017), εμπνεόμενος από τον Levinas αναφέρεται στην ηθική ως μια εσωτερική στάση και διεργασία ενός υποκειμένου σε σχέση με το αντικείμενο, επομένως άμεσα συνδεδεμένη με την αντιμεταβίβαση και με την αναγνώριση της ετερότητας, ως αυτό το οποίο «επιτρέπει (ή εμποδίζει) τα βασικά ψυχαναλυτικά γεγονότα να τεθούν στο φως της ημέρας». Και υπό αυτή την έννοια έχει ένα πραγματιστικό αντίκτυπο. Ιστορικά ένας πρώτος χρόνος παρόμοιων ηθικών ερωτημάτων και μετέπειτα ρεύμα αναθεώρησης της ψυχαναλυτικής θεωρίας και κλινικής μεθόδου, είναι το έργο (και αρχικά το μεταβιβαστικό βίωμα προς τον Freud) του S. Ferenczi. Ο Ferenczi (1929) δείχνει ότι το παιδί υποφέρει από την ενόρμηση θανάτου όταν δεν είναι επιθυμητό.

Θα μπορούσαμε να πούμε ότι ένας βασικός λόγος έκφρασης του κακού ως απόρροια της ψυχαναλυτικής πράξης είναι το βίωμα του ανεπιθύμητου παιδιού και αντίστοιχα στη μεταβιβαστική σχέση ενός ασθενούς ή ενός ανεπιθύμητου μέρους του; Ποια είναι, πώς μπορούν να κατανοηθούν και πώς μπορούμε να εργασθούμε γύρω από τα ερωτήματα των ορίων και της δυναμικής μεταξύ του επιθυμητού ως ευμενούς ή δυσμενούς στοιχείου μιας αναλυτικής εργασίας, μεταξύ επιθυμητού και ανεπιθύμητου; Άραγε η διάκριση μεταξύ μιας ευμενούς και μιας δυσμενούς αναλυτικής πράξης αναλογεί στο ερώτημα, ή την τοποθέτηση, το οποίο συχνά τίθεται σε ψυχαναλυτικές συζητήσεις, ότι «αυτό (μία μορφή προσέγγισης, ερμηνείας κ.ο.κ.) δεν είναι ψυχανάλυση»; Θα μπορούσαμε επίσης να σκεφθούμε την περίπτωση μιας άγονης και ουσιαστικά άψυχης ωφέλειας. Έρευνες γύρω από την ψυχοδυναμική ψυχοθεραπείας έχουν δείξει (Zilcha-Mano and Barber, 2014) ότι μια συνεπής και τακτή εφαρμογή μίας τεχνικής ή θεωρητικής προσέγγισης, την οποία πρεσβεύει ο/η θεραπευτής/τρια δεν έχει τα, ίσως, αναμενόμενα θεραπευτικά αποτελέσματα. Ο Scarfone (2017) σχολιάζει

επίσης την (απολύτως ρεαλιστική και ενδεχομένως συχνή) περίπτωση εκπαιδευόμενων αναλυτών, οι οποίοι έχουν δύο διαφορετικής θεωρητικής και κλινικής κατεύθυνσης επόπτες, ως έναν εν δυνάμει παράγοντα κακού. Και ο Freud, πιθανώς αμυνόμενος αντιμεταβιβαστικά στην αλήθεια του ψυχικού πόνου του Ferenczi, σχολίαζε το *furor sanandi*, το πάθος και την σχεδόν τρέλα να θεραπεύσεις. Στους αντίποδες, ή ίσως σε σχέση με μια τέτοια “ψυχαναλυτική θεραπευτική μανία”, έχει διατυπωθεί η σκέψη ότι ορισμένες φορές, στην πορεία της ζωής και της ιδιωτικής αναζήτησης λύσεων στα εσωτερικά αδιέξοδα, ένας άνθρωπος μπορεί ασυνείδητα να επιλέγει να βιώσει το «κακό», μια αποδιοργάνωση - ψυχική ή σωματική - μέσα σε μια αναλυτική εργασία και σχέση. Μια τέτοια παρατήρηση είναι (ή πότε είναι) άραγε μια αντιμεταβιβαστική διάψευση, μια αρνητική δράση ή παρενέργεια της αναλυτικής εργασίας, ή μακροπρόθεσμα μέρος μιας ευμενούς πορείας αναδιοργάνωσης;

Η αλήθεια επίσης είναι ότι οι προκλήσεις και οι εκφράσεις του κακού στην ψυχαναλυτική κλινική πράξη είναι δυνητικά πολλές και πολύμορφες, και μπορεί να πηγάζουν από καταστάσεις της εσωτερικής ή της εξωτερικής πραγματικότητας, όπως επίσης από τον ενδιάμεσο χώρο, καιρό και βίωμα της μεταβιβαστικής συνθήκης. Δηλαδή καταστάσεις τις οποίες σχεδόν αναπόδραστα καλούμαστε να αντικρίσουμε, κυρίως χωρίς να έχουμε την συναίσθηση ή να αναγνωρίζουμε τη βαρύτητα της ύπαρξής τους: το βίωμα ψυχικού ή σωματικού πόνου ή συνθηκών τραύματος, τις προϊούσες είτε σωματικές είτε ψυχικές αποδιοργανώσεις, την επιβολή μιας βλαπτικής εξωτερικής πραγματικότητας, την καταστροφικότητα του εαυτού ή του άλλου. Αυτές οι «καταστάσεις κακού» και της αντίστοιχης θα λέγαμε «αντιμεταβιβαστικής κακουχίας» άλλοτε είναι πολύ παρούσες ψυχικά και σωματικά, άλλοτε είναι λανθάνουσες, κρυμμένες κάτω από μία επαρκή νευρωτική λειτουργία και άλλοτε κάτω από απουσίες και περιοχές χωρίς ψυχική μορφή (Winnicott, 2005).

Το προτεινόμενο εργαστήριο, μέσα και από κλινικά παραδείγματα, θα επιχειρήσει να συζητήσει αυτά τα ερωτήματα και τις μορφές παρουσίας ή πρόκλησης κακού στην αναλυτική εργασία, τις οποίες καλείται συχνά να εμπεριέξει και να μετασχηματίσει η μεταβιβαστική σχέση.

Βιβλιογραφία

Ferenczi S. (1929). The unwelcome child and his death instinct. In *Final contributions to the problems and methods of psychoanalysis* (Vol. 3,). London: Karnac Books (1994): 102-107.

Fried E. Flake J.K. and Robinaugh, D. (2022) Revisiting the theoretical and methodological foundations of depression measurement. *Nature Reviews Psychology*. doi: 10.1038/s44159-022-00050-2.

Zilcha-Mano, S. and Barber, J. (2014) Learning from Well-Trained and Experienced Dynamic Psychotherapists: Research on the Efficacy of Dynamic

Psychotherapy and Its Mechanisms of Change. *Contemp. Psychoanal.*, (50)(1-2): 58-88

Scarfone, D. (2017) On “That Is Not Psychoanalysis”: Ethics as the Main Tool for Psychoanalytic Knowledge and Discussion. *Psychoanalytic Dialogues*, (27) (4): 392-400

Από το ίδιο τραπέζι συζήτησης του θέματος της ηθικής, προτείνεται επίσης το κείμενο της,

Puget, J. (2017) Discussion of Dominique Scarfone’s Paper, “On ‘That Is Not Psychoanalysis’: Ethics as the Main Tool for Psychoanalytic Knowledge and Discussion”: Terminable and Interminable Discussion. *Psychoanalytic Dialogues* 27: 401-405.

Winnicott, D. (2005) *Playing and Reality*. Routledge

Τίτλος

Εργαστήριο πάνω στην ομιλία του Ν. Τζαβάρα, Φιλοσοφικοί και ψυχαναλυτικοί στοχασμοί περί του Κακού

Παρουσιάζει ο : **Νίκος Τζαβάρας**

Συντονισμός: **Διονύσης Τσιογκρής**

17.45 έως 19.15 (Τρία παράλληλα εργαστήρια)

Τίτλος :

Η προσέγγιση του κακού μέσω της Ανθρωπολογίας, του μυθιστορήματος και της τραγωδίας.

Παρουσιάζουν :

Μανωλόπουλος Σωτήρης, Ζερβός Κώστας, Πέτρου Μιχάλης

Συντονισμός :

Μαρία Χατζηανδρέου

Η προσέγγιση του κακού που προτείνουμε σε αυτό το εργαστήριο είναι έμμεση αλλά τριπλή: μέσω της Ανθρωπολογίας, του μυθιστορήματος και της τραγωδίας.

Ανθρωπολογία: Τι κοινό έχουν ο σωματικός πόνος, η ψυχική νόσος, η ηθική δυσφορία, οι κακόβουλες πράξεις, οι φυσικές καταστροφές, τα τεχνικά λάθη ή τα κατασκευαστικά ελαττώματα; Αυτές οι πραγματικότητες προσδιορίζουν την ίδια έννοια του κακού, ή ακόμα και μια πραγματικότητα που θα ήταν το κατεξοχήν κακό, αν όχι το κακό αυτοπροσώπως, όπως υποδηλώνουν τόσοι πολλοί μύθοι και θρησκευτικές αντιλήψεις ανά τον κόσμο;

Το πεδίο του κακού – πιο συγκεκριμένα η επέκταση της έννοιας του κακού – είναι τεράστιο· η έννοια και κυρίως η φύση του – αν υπάρχουν – παραμένουν απροσδιόριστες. Πράγματι, τον 20^ο αιώνα, μετά τη σκέψη της Arendt αναφορικά με την κοινοτυπία του κακού, η σύγχρονη φιλοσοφία δεν έχει να επιδείξει κάποια πρόοδο. Εξ' άλλου και για τις παλαιότερες προσεγγίσεις, η έννοια του κακού υπήρξε ανέκαθεν το όριο της φιλοσοφικής σκέψης και μάλιστα της μεταφυσικής.

Για την Ψυχανάλυση το κακό αποδίδεται στο αντικείμενο, που ως εξωτερικό και ξένο είναι δυσάρεστο και μισητό (Freud, 1913, 1915). Η ανάδειξη της ενόρμησης του θανάτου ως αντιδιαστολή της ενόρμησης της ζωής, είναι η τελευταία λέξη της ψυχαναλυτικής σκέψης σχετικά με την ενδογενή καταγωγή του κακού (Freud, 1920), πριν την εκτροπή του στο αντικείμενο (Klein, 1946);

Αφού αναφερθούν οι βασικοί σταθμοί της πορείας της ανθρωπολογίας του δυτικού πολιτισμού, όπως την αντιμετωπίζει η Φιλοσοφία, θα δοθούν ορισμένα παραδείγματα που αντλούνται από την κοινωνική και πολιτιστική Ανθρωπολογία. Το κακό το συναντούμε πάντα σε σχέση με το καλό. Όσο κι αν γνωρίζουν διάφορες πολιτισμικές μορφές και κοινωνικές εντάξεις (ζεύγους, μανιχαϊστικής αντίθεσης, αντινομίας, αρμονίας κλπ.), το καλό και το κακό μοιάζει να είναι μια σταθερά σε όλους τους πολιτισμούς και μάλιστα σε σχέση με τα μετά τα φυσικά.

Μυθιστόρημα: Αποδίδεται στον Αντόρνο η φράση «μετά το Άουσβιτς, δεν μπορεί να υπάρξει ποίηση». Αυτή η φράση που έχει κινητοποιήσει πολλές ερμηνείες, διχογνωμίες και διαμάχες, θέτει για τους ψυχαναλυτές το ερώτημα: “πόσο μπορεί να στηριχθεί κανείς στις μετουσιωτικές δυνάμεις προκειμένου να αντιμετωπιστεί το κακό;” ή «πόσο μπορεί κανείς να ελπίζει ότι η καλλιέργεια του ανθρώπινου ψυχισμού θα οδηγήσει, έστω κάποτε, σε έναν λιγότερο καταστροφικό πολιτισμό;”

Ο Φρόντ δεν ήταν ιδιαίτερα αισιόδοξος σε σχέση με αυτό το ερώτημα. Θεωρούσε αντίθετα ότι ο μύλος της ανθρώπινης σκέψης πάντοτε θα υπολείπεται σε σχέση με το έργο που καλείται να φέρει εις πέρας. Η κλαϊνική παράδοση, παρότι ως γνωστόν τονίζει ιδιαίτερα, τον καθοριστικό ρόλο της ανθρώπινης επιθετικότητας, βλέπει στην αισθητική εμπειρία μια θεμελιακή ανάγκη επανόρθωσης. Ο δε Μπίον θεωρεί ότι οι κινήσεις μετασχηματισμού, έχουν τον χαρακτήρα εμπειριών αισθητικής τάξης. Μέσα επίσης στην Μπιονική παράδοση εντάσσεται και ο διαχωρισμός της αισθητικής εμπειρίας η οποία υπακούει στην αρχή της ευχαρίστησης από την αισθητική εμπειρία η οποία υπακούει στην λογική του υψηλού (sublime).

Με αυτές τις σκέψεις κατά νου, μελετάται το βιβλίο του Καταλανού συγγραφέα Jaume Cabre, «Confiteor». Σε αυτό το μυθιστόρημα περιγράφεται η καταστροφική δίνη που περιβάλλει το σύμβολο μιας υψηλής τάξης αισθητικής εμπειρίας, ενός βιολιού Amati, μέσα σε χρονικό διάστημα εκατονταετιών. Το βιολί υπάρχει κρυμμένο, στον πυρήνα της πλοκής, σε εποχές που ξεκινούν από την περίοδο της θρησκευτικής αντιμεταρρύθμισης και μέσα από την περίοδο του Φράνκο και του Ναζισμού, φτάνουν μέχρι τις μέρες μας. Σε όλη την έκταση του αφήγησης, μαζί με τις προσπάθειες των ηρώων να συγκαλύψουν την σχεδόν ανομολόγητη καταστροφικότητα, υπάρχει διάχυτη και καταφανής η παρουσία της διαστροφής.

Τραγωδία: Η αρχαία τραγωδία σκηνοθετεί την ύβριν και την συντριβή της. Η τραγική ποίηση έβαλε στην σκέψη μας το αδιανόητο: την μητροκτονία, τις ερινύες, την πατροκτονία, την αιμομιξία, τον Οιδίποδα, την Μήδεια, την απίστευτη σκληρότητα του μητρικού υπερεγώ, την αυτοκαταστροφή, την ύβριν της παντοδυναμίας.

Μέσα στο πυρήνα της αρχαίας τραγωδίας είναι η αλαζονεία, η καταστροφή. Από αυτό ο τραγικός ποιητής φτιάχνει κάτι όμορφο με ακρίβεια και συνοχή (Σίγκαλ). Η αλαζονεία της παντοδυναμίας βασίζεται σε επιθέσεις εναντίον των δεσμών σκέψης. Υφαίνεται με ανέφικτους δεσμούς που οδηγούν σε αδιέξοδα που διατηρούνται με αμυντικές διαδικασίες ψυχωτικής τάξεως: διχοτομήσεις, διαψεύσεις, πρωτόγονες προβλητικές ταυτίσεις. Μια τραγική πλοκή αφηγείται τον μετασχηματισμό αυτών των ανέφικτων δεσμών σε παράδοξα της πολιτικής. Κρατά μέσα στον χρόνο της διαδικασίας των μετασχηματισμών της σκέψης, τις

διαδικασίες του είναι και του γίνεσθαι του υποκειμένου που σκέφτεται, εμπιστεύεται και χαίρεται να σκέφτεται με τους άλλους (Αϊζενστάϊν).

Πριν συμβεί οτιδήποτε άλλο στην ανάπτυξη, ο άνθρωπος χρειάζεται να φτάσει στην “τραγική θέση”. Περνά μέσα από το θεμελιώδες δράμα όπου υποφέρει την απώλεια της παντοδυναμίας και αναδύεται από την πρωταρχική ενότητα ως σκεπτόμενο υποκείμενο.

Στην πολιτική, μόνο η παντοδυναμία είναι ανέφικτη, γιατί στο πλαίσιο ενός δημοκρατικού θεσμού η πολιτική μετασχηματίζει τα αδιέξοδα (ανέφικτοι δεσμοί νοήματος) σε μεταβατικούς χώρους παραδόξων. Ο θεσμός οφείλει να διέπεται από την αίσθηση του τραγικού. Ορισμένοι θεσμοί είναι θεμελιωμένοι πάνω στο μίσος των ιδρυτών τους. Οι επίγονοι συνεχίζουν την διχόνοια. Ο Ησίοδος έγραψε το ποίημά του “Εργα και Ημέραι” με αφορμή την έριδα με τον αδελφό του για τη πατρική κληρονομιά. Η Έρις (διχόνοια) έχει δύο όψεις καλή και κακή. Η καλή πλευρά της έριδας είναι η εργασία του αρνητικού που κάνει χώρο για την σκέψη. Η κακή; “Και η στυγερή η Έριδα γέννησε τον οδυνηρό τον Πόνο, τη Λήθη το Λιμό και τα γεμάτα δάκρυα Άλγη, τις Μάχες, τους Πολέμους, τους Φόνους, τις Αντροφωνίες, τις Φιλονικίες, τα Ψεύδη, τα Λόγια, τις Αντιλογίες, την Ανομία και την Άτη... τον Όρκο...” (Μτφ. Στ. Γκιργκένης). Η Λήθη είναι η καταστροφή των δεσμών της σκέψης, πηγή του κακού.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Aisenstein-Averof, M. (2019). *Desir-Douleur-Pensée*, ελλην. μτφ. Σ. Λεωνίδα, πρόλ.και επιμ. Π. Αλούπης, Αθήνα: Άγρα.
- Arendt, H. (1963 [1994]). *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil*. New York: Penguin Books
- Bion, W. R. (1965). *Transformations*. London: William Heinemann
- Freud (1933). Why war? *SE* 22, 195-216
- Freud, S. (1913). Totem and Taboo: Some Points of Agreement between the Mental Lives of Savages and Neurotics. *S. E.*, 13, vii-162
- Freud, S. (1915). Instincts and their Vicissitudes. *S.E.*, 14, 109-140
- Freud, S. (1920). Beyond the Pleasure Principle. *S. E.*, 28, 1-64.
- Klein, M. (1946). Notes on some schizoid mechanisms. *The International Journal of Psychoanalysis*, 27, 99–110
- Manolopoulos, S. (2022). *Psychoanalysis and Euripides' Suppliant Women. A Tragic Reading of Politics*. London and New York: Routledge/Focus
- Meltzer, D. (1988). *The Apprehension of Beauty*. London: The Clunie Press
- Neiman, S. (2002). *Evil: an Alternative History of Philosophy*. Princeton: Princeton University Press
- Pontalis, J-B. (2002). (sous la dir. de). *Le Mal*. Paris : Gallimard

Segal, H. (1991). *Dream Phantasy and Art*. London: Routledge.
Singer, M.G. (2004). The Concept of Evil. *Philosophy*, 79, 185–214.
Williams, M.H. (2010). *The Aesthetic Development*. London: Karnak
Zaltzman, N. (2007). *L'Esprit du mal*. Paris : Éditions de l'Olivier

Τίτλος :

Φαλλικός Нарκισσισμός, Нарκισσιστική Οργή και Καταστροφικότητα στις Ερωτικές Σχέσεις.

Παρουσιάζουν :

Μαλιδέλης Δημήτρης, Τελειώνη Λένα.

Συντονισμός :

A. Αλεξανδρίδης

Το αντικείμενο της ψυχανάλυσης είναι το σύνολο της προσωπικότητας ή του χαρακτήρα και όχι μόνο η συμπτωματολογία.

Υπάρχουν πολλές ψυχαναλυτικές οπτικές και ταξινομήσεις της προσωπικότητας καθώς και του χαρακτήρα. Ο Freud συνδέει τον χαρακτήρα με τα εξελικτικά θέματα που σχετίζονται με την ανάπτυξη της σεξουαλικότητας: το στοματικό, το πρωκτικό και το φαλλικό στάδιο.

Θα πρέπει να διαχωριστεί ο φαλλικός ερωτισμός από τον γενετήσιο ο οποίος εγκαθίσταται μόνο με την έναρξη της εφηβείας. Οι σκοποί του φαλλικού ερωτισμού δεν ταυτίζονται με εκείνους του γενετήσιου. Υπάρχουν φαλλικές εκδηλώσεις διείσδυσης που δεν αποσκοπούν στον οργασμό. Η σύνδεση φαλλικού ερωτισμού, οργασμού και γενετήσιας σεξουαλικότητας αναδύεται μόνο μετά την εφηβεία. Το άγχος ευνουχισμού υπάρχει ανεξάρτητα από τα εξωτερικά ερεθίσματα και έχει όχι μόνο ένα φυσιολογικό χαρακτήρα αλλά και ένα χαρακτήρα ωρίμανσης. Κατά την γνώμη μας, υπάρχει ένα στάδιο φαλλικό αλλά προγενετήσιο το οποίο διαφοροποιείται από ένα στάδιο φαλλικό οιδιποδειακό. Οι δυο αυτές εκδοχές της φαλλικής συνθήκης είναι εξελικτικές κινήσεις και γενετικά αναπαριστούν δύο πλευρές της ίδιας θεματικής. Η μια είναι ναρκισσιστικής φύσης, η άλλη λιβιδινικής φύσης και βρίσκονται σε συνεχή διαλεκτική σχέση μεταξύ τους.

Αντίστοιχα, αναπτύσσεται μια διαφορετική μορφή άγχους: Το άγχος ευνουχισμού ναρκισσιστικού χαρακτήρα όπου το πέος εκλαμβάνεται από το άτομο ως σημείο δύναμης και ολοκλήρωσης και το άγχος ευνουχισμού γενετικού, οιδιπόδειου χαρακτήρα, που διαπερνάται από το αντικείμενο και αξιολογεί το πέος ως όργανο που προκαλεί αμοιβαία ευχαρίστηση.

Στην συνέχεια ο Freud συνέδεσε την προσωπικότητα και την δομή της: με το αυτό, το εγώ και το υπέρ-εγώ (τη δομική θεωρία του ψυχικού οργάνου). Στην αρχική ψυχαναλυτική ταξινόμηση της παθολογίας του χαρακτήρα αναφερόμαστε

στον υστερικό, καταναγκαστικό και στον ναρκισσιστικό χαρακτήρα ο οποίος βασίζεται περισσότερο στον εαυτό και την επιθετικότητα.

Η ψυχαναλυτική κατανόηση της έννοιας του χαρακτήρα εμπλουτίζεται από την εργασία του O. Kernberg και H. Kohut για τον Ναρκισσισμό. Ο Kernberg ξεκινώντας από τις εργασίες της M. Klein και της M. Mahler εστιάζει στην βάση της προσωπικότητας, στην διαχείριση της βασικής επιθετικότητας και τον αποχωρισμό από την μητρική φιγούρα, τα οποία συνιστούν εξελικτικά επιτεύγματα που καθορίζουν και τις τρεις ψυχικές οργανώσεις: νευρωτική, οριακή και ψυχωτική οργάνωση προσωπικότητας. Ο Kohut επικεντρώνεται στις λεπτές αποχρώσεις των σχέσεων που συνδέουν το παιδί στα αρχικά στάδια της ζωής του με την μητέρα και στην αναγκαιότητα μιας σταθερής και αρμονικής ψυχοσυναλλαγής, η οποία θα ευνοήσει την ανάπτυξη της ψυχικής ασφάλειας. Η ναρκισσιστική οργή είναι ένας όρος του H. Kohut (1972) ο οποίος αναφέρεται στην αντίδραση σε ένα ναρκισσιστικό τραύμα που απειλεί την αυτοεκτίμηση. Ο Freud κάνει αρκετές φορές αναφορά στο ναρκισσιστικό τραύμα (1914,1920,1923,1925).

Ο W. Reich (1933), ο O. Fenichel 1941 όπως και ο O. Kernberg 1984 τονίζουν την αναγκαιότητα να διερευνηθούν τα δομικά χαρακτηριστικά στις βαριές παθολογίες χαρακτήρα. Ο Reich περιγράφει τον ναρκισσιστικό - φαλλικό χαρακτήρα, ο οποίος είναι σε αντίθεση με την ψυχική διάσταση που έχει οργανωθεί στην γενετήσια φάση. Ο ναρκισσιστικός φαλλικός χαρακτήρας έχει καθηλωθεί στην περίοδο που η απειλή του ευνουχισμού έχει αντιμετωπιστεί με την φαλλική επιδειξιμανία ως άμυνα στην κατάρρευση και την παλινδρόμηση.

Ο O. Kernberg (1984) στηριζόμενος στους O. Fenichel και W. Reich προτείνει την «ανάλυση του χαρακτήρα» (ανάλυση σε βάθος της αρνητικής μεταβίβασης, των πρώιμων μηχανισμών άμυνας και των ασυνείδητων στοιχείων της συνεδρίας στο *hic et nunc* πριν από την σύνδεση τους με το παρελθόν). Το εν λόγω μοντέλο θα χρησιμοποιηθεί στην διερεύνηση της παθολογίας των ερωτικών σχέσεων και της επιθετικότητας, η οποία αναδύεται ως αποτέλεσμα της αποτυχίας στις σχέσεις αγάπης.

Η υπόθεση εργασίας του εργαστηρίου αφορά στην προβληματική του φαλλικού ναρκισσισμού, ο οποίος σε συνδυασμό με την ναρκισσιστική οργή δημιουργεί ένα πλαίσιο ψυχοπαθολογίας, το οποίο εμποδίζει τις ερωτικές σχέσεις να έχουν μια ικανοποιητική λιβιδινική επένδυση οπότε και παλινδρομούν σε επιθετικά σχήματα. Παρατίθεται κλινικό υλικό σχετικό με συγκεκριμένες παθολογίες χαρακτήρα.

Βιβλιογραφία

- Γιαννουλάκη Χ. (2020), Heinz Kohut Ναρκισσισμός & Ψυχανάλυση. Ινδικτός.
- Bergeret J. Et Al (1988), *Psicologia patologica*. Masson.
- Fenichel O. (1941), *Problems of Psychoanalytic Technique*. The Psychoanalytic Quarterly- New York.
- Freud S. (1914), *On narcissism an introduction*. Standard edition 14.
- Freud S. (1914), *Dalla storia di una nevrosi infantile (caso clinico dell'uomo dei lupi)*. Tr. it. In *Opere*, vol. 7. Borlinghieri, Torino 1978.
- Freud S. (1920), *Al di là del principio di piacere*. Tr. it. In *Opere*, vol. 9. Borlinghieri, Torino 1978.
- Kernberg O. (1984), *Severe Personality Disorders*. Yale University Press.
- Kernberg O. (1975), *Bordeline conditions and pathological narcissism*. Jason Aronson, Ελληνική μετάφραση (2001), *Οριακές καταστάσεις και παθολογικός Ναρκισσισμός*. Εκδόσεις Καστανιώτη.
- Kernberg O. (2004), *Aggressivity, Narcissism, and the Self Destructiveness in the Psychotherapeutic Relationship*. Jason Aronson.
- Kohut H. (1971), *Narcisismo e analisi del Sé*. Tr. it. Borlinghieri, Torino 1975.
- Kohut, H. (1972), *Thoughts on Narcissism and Narcissistic Rage*. *Psychoanalytic Study of the Child*, 27, 360-400.
- Μαλιδέλης Δ. (2017), *Η έννοια και η Συμβολή της Μοναξιάς στην Ψυχαναλυτική Θεωρία*. *Οιδίπους* 17:187-198.
- Malidelis Dimitris (2021), *Il concetto psicoanalitico della traslazione (77-88)* In *Dall' Io a Noi / A. Voltolin cura Mimesis Edizioni Milano Italia*
- Reich W. (1933), *Analisi del carattere*. Tr. it. Sugarco, Milano 1973.

Τίτλος :
«Ουδείς εκών κακός»

Παρουσιάζουν :
Άντις Γιασμίνα, Καλλιντέρη Ιωάννα, Λαζαρίδου Μαρία, Λύτρα Γιάννα, Μοσκώφ Αμίνα, Σταυρογιαννόπουλος Μάριος ¹

Συντονισμός :
Ελίζα Νικολοπούλου

Υπάρχει στην ψυχανάλυση η έννοια του κακού; Είναι ψυχαναλυτική έννοια; Πώς μπορούμε να την ορίσουμε εάν επιθυμούμε να τη χρησιμοποιούμε;

Η ψυχανάλυση αναφέρεται σε καλά και κακά αντικείμενα, στην επιθετικότητα του βρέφους, στον φθόνο, στην καταστροφικότητα, στην κατάρρευση, στο μίσος, στη διαστροφή, στον μαζοχισμό και στον σαδισμό, μεταξύ άλλων. Το κακό θα μπορούσε, επίσης, να συνδέεται με την ενόρμηση θανάτου του Freud ή την έννοια του -Κ του Βίον σαν πρωταρχικό μίσος προς τη ζωή και την πραγματικότητα.

Η Klein σε ένα κείμενο της γραμμένο το 1926, λίγο πριν την μετακίνηση της στο Λονδίνο, κάνει μια αναφορά στην αρχή του κακού, «evil principle», και αναφέρει για την ανάλυση ενός εξάχρονου μικρού κοριτσιού:

«Στις ζωγραφίες, η αρχή του κακού, όπως για παράδειγμα αναπαρίσταται από τη μάγισσα, συχνά [...] παίρνει χαρακτηριστικά από την καλή πριγκίπισσα, η οποία με τη σειρά της παίρνει χαρακτηριστικά από την κακή μάγισσα, έτσι ώστε οι δύο αντίθετες φιγούρες καταλήγουν να μοιάζουν μεταξύ τους. Αναφέρομαι κυρίως στην αναπαράσταση κατά την οποία, κατά τη διάρκεια δυνατών κεραυνών, η άσχημη φιγούρα στρέφεται επανειλημμένα στην όμορφη και η όμορφη στην άσχημη. Με αυτό τον τρόπο εκφράζεται, ξανά, η μη επιτυχημένη προσπάθεια να συνενώσει τα δύο αυτά μέρη της προσωπικότητας της. Ησχάση αυτή προέκυψε από την αναγκαιότητα να εκδιώξει, να αποβάλει αυτή την αρχή του κακού που ήταν μέσα της».

Θα μπορούσαμε να μιλήσουμε για την ύπαρξη, μαζί με την αρχή της ευχαρίστησης και την αρχή της πραγματικότητας, και της αρχής του κακού;

Ο Green (1998) θεωρεί ότι η μεγάλη διαφορά μεταξύ ενός κακού, «bad», από ένα κακό, «evil», ενός ανθρώπου εστιάζει στη βαθιά διαστροφή και στη σύγχυση στην ικανότητα να αγαπά. Θεωρεί ότι ο ο άνθρωπος που σκοπεύει να κάνει κακό (evil) έχει αποσύρει την αγάπη του για το πρωταρχικό αντικείμενο και την έχει παραδώσει σε ένα αντικείμενο, ο μόνος σκοπός του οποίου είναι η καταστροφή του πρωταρχικού. Αυτός ο άνθρωπος σύμφωνα με τον Green αγαπά το κακό (evil) (σ. 386).

¹ Μέλη της Ομάδας Εργασίας «Ενήλικη σεξουαλικότητα», με υπεύθυνο τον κ. Χρήστο Ιωαννίδη.

Είναι το κακό μια αμυντική κίνηση απέναντι σε συναισθήματα ανημπόριας, αβεβαιότητας, ασάφειας; Αποτελεί μια προσπάθεια να υπερνικήσει κανείς αυτά τα συναισθήματα τοποθετώντας τον τρόμο στο θύμα, προσπαθώντας μέσα από αυτήν την προβολή να κρατήσει ένα αίσθημα ζωντάνιας και δύναμης;

Ποια είναι η θέση που έχει το κακό στην ψυχαναλυτική πρακτική; Χρειαζόμαστε το κακό ως έννοια; Σκεφτόμαστε ότι χρειαζόμαστε μια θεωρία για το κακό;

Ο Green (1998) τονίζει ότι δεν μπορούμε να περιμένουμε ότι κάποιος που «αγαπά το κακό» θα ξεκινήσει μια ανάλυση για να θεραπευτεί από αυτήν την αγάπη. Γράφει ότι «θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι από τη στιγμή που ένα άτομο δέχεται την αναλυτική συνθήκη και το πλαίσιο της, τους κανόνες της και τις προσδοκίες της για εξέταση του εαυτού, αυτό το άτομο δεν θεωρείται κατάλληλο για τη μελέτη και την κατανόηση του κακού» (σ.395).

Για τους ανθρώπους αυτούς, που είναι διατεθειμένοι να μπουν στην αναλυτική συνθήκη, η ψυχανάλυση θα είναι κατάλληλη ώστε να τους προσφέρει μια δυνατότητα μελέτης και κατανόησης του «κακού» μέσα τους. Πολλοί αντιλαμβάνονται το περιεχόμενο του μυαλού τους ως κακό ή ντροπιαστικό και επιθυμούν μέσα από την ανάλυση να απαλλαγούν από αυτό. Κάποιοι βρίσκονται εγκλωβισμένοι σε επαναλήψεις ρόλων θύματος ή θύτη και επιθυμούν να ξεφύγουν από αυτό.

Βασιζόμενοι σε αποσπάσματα από κλινική δουλειά θα προσπαθήσουμε να περιηγηθούμε στις «γκρίζες ζώνες» του κακού προς τον εαυτό ή προς τον άλλον, το οποίο κάποιες φορές μπορεί να γίνεται και καλό ή/και σωτήριο για τον ψυχισμό. Ένα φάσμα όπου το κακό βρίσκεται, από τη μία, ως απαραίτητη, ίσως και σωτήρια αμυντική κίνηση του ψυχισμού και, από την άλλη, ως ένας αμετακίνητος πυρήνας χαρακτήρα γύρω από τον οποίο δομείται και νοηματοδοτείται η ίδια η ύπαρξη. Θα συζητηθεί πώς αυτά αναδεικνύονται και τυγχάνουν επεξεργασίας μέσα στην μεταβίβαση – αντιμεταβίβαση.

Ενδεικτική Βιβλιογραφία

Alford C. F. (1999) A Psychoanalytic Study of Evil. *American Imago*, 56: 27-52.

Berggren G. (2016) Can this be evil? Evilness seen as intention or drive. *Scandinavian Psychoanalytic Review*, 39: 106-113.

Carr W. (1997) Some reflections on sin and evil in a psychoanalytic perspective1. *Free Associations*, 7: 49-63.

Davies J. M. (2004) Whose Bad Objects Are We Anyway?: Repetition and Our Elusive Love Affair with Evil. *Psychoanalytic Dialogues*, 14: 711-732

Frank C. (2015) On the Reception of the Concept of the Death Drive in Germany: Expressing and Resisting an 'Evil Principle'?. *International Journal of Psychoanalysis*, 96: 425-444.

Green A. (1988) Pourquoi le mal? In *La folie privée. Psychanalyse des cas limites*. Paris: Gallimard.

Hering C. (1997) Beyond Understanding? Some Thoughts on the Meaning and Function of the Notion of 'Evil'. *British Journal of Psychotherapy*, 14: 209-220.

Klein M. (1932). The psycho-analysis of children. In *The Writings of Melanie Klein II*. London: Hogarth.

_____ (1975 [1930]). The Importance of Symbol-Formation in the Development of the Ego. In *The Writings of Melanie Klein*. Volume 1. Edited by R. E. Money-Kyrle. New York: Free Press, 219-232.

Κυριακή 26/11/23

13.00 έως 14.30 (Τρία παράλληλα εργαστήρια)

Τίτλος :

Από το κακό ως ψυχική ασθένεια στο κακό ως ηθικό κακό

Παρουσιάζουν :

**Μητροσύλης Σπύρος, Καβαλλιέρος Δημήτρης, Μπαζαρίδης Κώστας,
Νικολοπούλου Ελίζα**

Συντονισμός :

Ιωάννα Παναγιωτοπούλου

Η έννοια του κακού είναι πολυσήμαντη. Δεν αποτελεί αυστηρά μεταψυχολογική έννοια αλλά διατρέχει την ψυχαναλυτική θεωρία από τον Freud μέχρι τη σύγχρονη ψυχαναλυτική σκέψη, τόσο σε συλλογικό όσο και σε ατομικό επίπεδο. Επικεντρώνοντας ωστόσο στο κακό, η σκέψη θα κυμανθεί μεταξύ δύο πόλων: από το κακό ως ασθένεια ως το κακό ως ηθικό κακό. Η σχέση μεταξύ των δύο αυτών εννοιών αποκτά όλο της το νόημα ίσως μόνο στην ψυχανάλυση, επειδή η ψυχική ασθένεια, το κακό που έχει βρει την ψυχή στις πλέον αγιάτρευτες μορφές του, μπορεί να ερμηνευτεί ως ασθένεια του κακού (Green, 2009). Ας μην ξεχνάμε πως η υστερία πριν την ψυχανάλυση ήταν «διαβολική» ασθένεια: στο μεσαίωνα οι ασθενείς που έπασχαν από αυτή οδηγούντο στην πυρά για να εκδιωχθεί ο διάβολος από μέσα τους.

Η ψυχανάλυση έδειξε πως αυτή η μορφή του κακού, η οποία εκφράστηκε με την ασθένεια της υστερίας, είχε σχέση με τη σεξουαλικότητα. Η ψυχή των υστερικών ήταν «άρρωστη από το σεξ». Η ψυχαναλυτική εμπειρία ήδη του Freud και των μεταγενέστερων στο ατομικό επίπεδο και η επίπτωση ιστορικών γεγονότων στο συλλογικό επίπεδο, όπως το Ολοκαύτωμα, οδήγησαν την ψυχανάλυση να προσεγγίσει και να διερευνήσει και άλλες μορφές του κακού που δεν έχουν να κάνουν (μόνο) με το σεξ, αλλά με μια πιο ριζικά ενορμητική καταστροφικότητα θανατερής τάξεως.

Θα παρουσιαστούν αρχικά οι αντιλήψεις του Freud για το κακό, οι οποίες θα αποτελέσουν τη βάση στις υπόλοιπες θεματικές και θα οδηγήσουν στη

διερεύνηση της έννοιας της ενόρμησης του θανάτου και στη συζήτηση της «νομιμότητας» συγγενών εννοιών, όπως η ενόρμηση κατίσχυσης. Η βασική φροϊδική τοποθέτηση συνίσταται στο: «Ό,τι είναι κακό, ό,τι είναι ξένο στο εγώ και ό,τι βρίσκεται απέξω του, είναι αρχικά ταυτόσημο» (Freud, 1915). γεγονός που σημαίνει ότι ο αρχαϊκός ψυχισμός εξαγνίζεται από το κακό εξεμύντας το και ότι πρώτα υπάρχει η *κρίση κατηγορήματος* και μετά η *κρίση ύπαρξης*. Αυτές οι έννοιες, πριν μας οδηγήσουν στην αμιγή καταστροφικότητα, στην *απόμειξη* των ενορμήσεων, στο απόλυτο κακό (Zaltzman, 2007) στο *ακραίο (ριζικό;) και κοινότυπο* (Arendt, [2007] 2017) ή στο *ρηχό κακό* (Kristeva, 2012), στην απουσία νοήματος του κακού (Green, 2009) και στην *απροσπέλαστη βία* (Balier, 1998), παραπέμπουν στο μίσος που κυριαρχεί σε κάποιες ψυχοπαθολογικές οργανώσεις, το οποίο αποτελεί μια πιο «καθημερινή» πύλη προσέγγισης του κακού στο πλαίσιο της αναλυτικής εργασίας.

Έτσι δια μέσου της εμπειρίας των ναρκισσιστικών και οριακών ασθενών με κλινικές βινιέτες θα διερευνήσουμε την ανάδυση του μίσους, όχι μόνο ως μετασχηματισμό της λιβιδινικής αγάπης αλλά το *borderline* ναρκισσιστικό μίσος του εγώ που στοχεύει, όπως λέει ο André (2015), στην εξόντωση και στη σφαγή και όχι στον οιδιπόδειο «φόνο». Επίσης θα διερευνήσουμε τη σχέση του κακού με το αποδιοργανωτικό *αρνητικό*, ο πυρήνας του οποίου μπορεί να οριστεί ως *εσωτερίκευση του αρνητικού* (Green, 2010) ή ακόμα την έννοια της απανθρωποίησης (Fédida, 2007), το αντίθετο δηλαδή του εξανθρωπισμού. Σε αυτή τη διερεύνηση θα χρησιμοποιήσουμε «κλινικά» παραδείγματα από τη λογοτεχνία, την Ελληνική τραγωδία και τον Μάκβεθ του Σαίξπηρ. Ιδιαίτερα στην Σοφόκλεια εκδοχή του κακού, όπως αποτυπώνεται στον «Οιδίποδα Τύραννο», το κρυμμένο μυστικό της αιμομιξίας, του αδιαφοροποίητου των γενεών, του τρόμου του ξένου και της πατροκτονίας γεννούν και θρέφουν το κακό. Όμως η βία που αποζητά απελευθέρωση και μοιάζει να μην έχει καμιά εξήγηση, καμιά μορφή και αποζητά μόνον την εξόντωση, φυλακίζεται στις αυστηρές δομές του λόγου του Τειρεσία και του Κρέοντα, παίρνει σταδιακά μορφή και νόημα, γεννά την ενοχή και έτσι δίνεται το «αντίδοτο στο κακό» (Kristeva).

Αν θεωρήσουμε πως, σε τελευταία ανάλυση, όλες αυτές οι μορφές του κακού αποτελούν εκφάνσεις της ενόρμησης του θανάτου, τότε μια διευκρίνηση για την έννοια και τη χρήση της στην κλινική είναι αναγκαία. Θα αποπειραθούμε να την

κάνουμε, λαμβάνοντας ωστόσο υπόψη ότι για τον Freud (1930), τρία χρόνια πριν την εμφάνιση του ναζισμού, στο *Δυσφορία στον πολιτισμό*, η ενόρμηση του θανάτου αποτελούσε έννοια όλο και πιο αδιαμφισβήτητη ιδιαίτερα στο κοινωνικοπολιτισμικό πεδίο.

Υπάρχει μια «θεραπευτική» αντιμετώπιση του κακού;

Στο κλινικό πεδίο, οι μορφές του κακού με την έννοια της ασθένειας είναι ταυτόχρονα τα εμπόδια στις θεραπευτικές μας προσπάθειες. Το ένα είναι η ενόρμηση καταστροφής συνδεδεμένη, προσαρτημένη στο υπερεγώ που εκφράζεται με πιο εξημερωμένες μορφές, όπως λόγου χάρη η ενοχή, ενώ το άλλο είναι η ελεύθερη, διάχυτη ενόρμηση η οποία θεωρείται υπεύθυνη για το πλέον επιζήμιο γάντζωμα στην ασθένεια. Συνεπώς, η θεραπευτική δράση μας θα είχε ως στόχο να «εξημερώσει» κατά το δυνατόν την καταστροφικότητα, να μετατρέψει δηλαδή την ασύνδετη καταστροφικότητα σε συνδεδεμένη, συντεταγμένη.

Γενικότερα, όπως διαφαίνεται από όλες τις παραπάνω ψυχαναλυτικές έννοιες, θα θεωρούσαμε ότι η ψυχανάλυση είναι, ίσως, το μόνο πεδίο γνώσης το οποίο είναι προετοιμασμένο, υποψιασμένο για τη βία, τις δολοφονικές ορμές, τη ναρκισσιστική περιχαράκωση και κατίσχυση, κατακυρίευση του εγώ με ανελέητη χρήση των αντικειμένων, την καταστροφικότητα και εν γένει το κακό μέσα στον ανθρώπινο ψυχισμό. Ο Τόμας Μαν (L.Kahn, 2018) πίστευε ότι ανάμεσα στα άλογα θεμέλια του είναι μας και της ορθολογικής διαχείρισης αυτού του ενορμητικού δυναμισμού, η ψυχανάλυση είναι σε θέση να αντιπαχθεί στη γονυκλισία μπροστά στις δαιμονικές δυνάμεις του ψυχισμού, επειδή ο ουμανισμός της στηριζόταν σε «ακριβή γνώση» και ψυχρή νηφαλιότητα.

Βιβλιογραφία

- André J. (2015). *Deux visages de la haine*. Στο (Coll.) (2015). *Winnicott, notre contemporain*. Ed. Campagne première.
- Arendt H. & Scholem G. ([2007]2017). *Δύο επιστολές για τη ρηχότητα του κακού*, Μτφ. Π. Τσιαμούρας, Εκδόσεις Άγρα.
- Balier Cl. (1998). *Ψυχανάλυση της βίας. Ψυχαναλυτική μελέτη των βίαιων συμπεριφορών*, Εκδ.Νεφέλη
- Bion Wilfred R. (1962) *Learning from Experience*, Maresfield Library

- Danckwardt Joachim F.(2011) The negative in dreams, στο *On Freud's "Negation"* edited by Mary Kay O'Neil and Salman Akhtar, Karnac Books
- Denis, P. (2016) The Drive Revisited: Mastery and Satisfaction. *International Journal of Psychoanalysis*, 97:759-784
- Dews Peter (2007) *The Idea of Evil*, Wiley-Blackwell
- Δημόπουλος Β. (2016). *Οι ψυχικές άμυνες και τα παράδοξά τους : Δομικές και αμυντικές εργασίες του ψυχισμού*. Εκδ. Αρμός.
- Fédida P. (2007). *Humain/Déshumain, L'oubli, l'effacement des traces, l'éradication subjective, la disparition*, Petite bibliothèque de psychanalyse, PUF : 11-139.
- Freud S. (1911). Formulations on the Two Principles of Mental Functioning. *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, Volume XII
- Freud S. (1915). Instincts and their Vicissitudes. *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, Volume XIV
- Freud S. (1925). Negation. *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, Volume XIX
- Freud S. (1930). Civilisation and its Discontents. *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, Volume XXI
- Green A. (2005) Negation, στο *Freud: A Modern Reader* edited by R. J. Perelberg ,Whur 2005.
- Green A. (2009) *Η ιδιωτική τρέλα : Ψυχανάλυση των οριακών περιπτώσεων*. Μπφ. Θάλεια Λογαρίδη· επιμέλεια Κλαίρη Συνοδινού, Σπύρος Μητροσύλης. Εκδόσεις Καστανιώτη.
- Green A. (2010) *Illusions et désillusions du travail psychanalytique*, Paris, Odile Jacob 2010, 288 p.
- Hyppolite J. A Spoken Commentary on Freud's "Verneinung", Appendix I, στο Lacan Jacques. *Ecrits: the first complete edition in English / translated by Bruce Fink*, W.W.Norton 2005
- Kahn L. (2018) *Ce que le nazisme a fait a la psychanalyse* Petite bibliotheque de psychanalyse Paris PUF
- Kristeva J. (2012). *Le mal, le pourquoi et la psychanalyse: limites et pouvoir* http://www.kristeva.fr/le_mal_le_pourquoi.html
- Laplanche J.- Pontalis B. (1995) *Λεξιλόγιο της ψυχανάλυσης / μετάφραση Πάνου Αλούπη, Β. Καψαμπέλης, Α. Σκούληκα, κ.ά.* - 1η έκδ. - Αθήνα : Κέδρος
- Rawls J. (1973) *A Theory of Justice* (Oxford: Oxford University Press
- Shakespeare W., *Macbeth*, μπφρ. Χειμωνάς Γ., εκδ. Κέδρος
- Shakespeare W., *Macbeth*, μπφρ. Δημητριάδης Δ., εκδ. Σαιξπηρικών.
- Zaltzmann N. (2007). *L'esprit du Mal*. Ed. de l' Olivier
- Winnicott D.W., (1947/9). Hate in the Counter-transference. In *The Collected Works of D.W.W.*, Vol. 3

Τίτλος :

Το μωρό δολοφόνος είχε κάποτε δολοφονηθεί: οι διαδρομές της καταστροφικότητας αναζητώντας διέξοδο στο σώμα και την ταυτότητα

Παρουσιάζουν :

Νάρνου Μερόπη, Τσαγκάδα Αριάδνη, Χριστοπούλου Άννα

Συντονισμός:

Κλεώπας Ιάκωβος

Θα παρουσιαστεί και θα συζητηθεί η περίπτωση ενός εφήβου που μάς φέρνει αντιμέτωπους με εκδηλώσεις του Κακού στην κλινική πράξη. Το Κακό στο παρόν εργαστήριο ορίζεται με την έννοια της ενόρμησης καταστροφής, της ενόρμησης θανάτου που στρέφεται προς τον εξωτερικό κόσμο και περιλαμβάνει και την αυτοκαταστροφή (Freud, 1923,1932). Εμφανίζεται στην φαντασίωση, με την έννοια του διώκτη που θέλει το κακό μου, αλλά και με την έννοια του κακού μέσα μου, του μίσους και της επιθυμίας να βλάψω το αντικείμενο, φαινόμενα που έχουν περιγραφεί διεξοδικά από την Melanie Klein. Εκδηλώνεται στη συμπεριφορά, με την κακοποίηση του εαυτού και του άλλου, με την καταστροφικότητα που εμπλέκει το σώμα, είτε ως αποδέκτη είτε ως σημείο εκκίνησης (σαδισμός-μαζοχισμός). Στη μεταβίβαση-αντιμεταβίβαση, βιώνεται με το μίσος για ένα αντικείμενο που καταδιώκει και φέρνει στο προσκήνιο πρώιμα άγχη.

Με αφετηρία την ανάλυση αυτών των κλινικών καταστάσεων, προτείνονται και συζητούνται διάφορες θεωρητικές προσεγγίσεις. Η εφηβεία αποτελεί μία κρίσιμη και καθοριστική περίοδο της σωματοψυχικής ανάπτυξης και συγκρότησης, συνδυάζοντας πολύμορφες παλινδρομικές και εξελικτικές κινήσεις. Οι ενορμητικές απαιτήσεις θέτουν σε δοκιμασία και μερικές φορές αποδιοργανώνουν τις λειτουργίες του εγώ. Η ύπαρξη πρωτύτερων, πρώιμων ή περιεφηβικών τραυματογόνων εμπειριών, συνθέτουν ένα έδαφος συνθηκών στις οποίες βιώνονται - και αναβιώνονται - οι μεταβολές του σώματος, η σχέση με τα αντικείμενα, οι λιβιδινικές ώσεις όπως επίσης οι εκφράσεις της καταστροφικότητας. Αυτές οι ενδοϋποκειμενικές, ψυχικές και σωματικές καθώς και διϋποκειμενικές καταστάσεις θα διαμορφώσουν την μεταβιβαστική σχέση και την θεραπευτική εργασία.

Η θεραπεία του Άγγελου ξεκίνησε στην ηλικία των 11 ετών και διήρκεσε περίπου πέντε χρόνια. Οι γονείς αναζήτησαν θεραπεία, τρομαγμένοι μετά από μία βίαιη σωματική επίθεση εναντίον ενός παιδιού στο σχολείο. Η προηγούμενη θεραπεία είχε διακοπεί πριν από περίπου έναν χρόνο, όταν ο ειδικός που τον παρακολουθούσε είχε προτείνει φαρμακευτική αγωγή. Και στο παρελθόν, εμφάνιζε βίαιες συμπεριφορές προς τους συνομηλικούς και αυτοτραυματισμούς.

Υπήρχε δυσκολία σε όλες τις σχέσεις, εκδήλωνε σαδιστικές τάσεις προς τους γονείς αλλά και φόβο εγκατάλειψης. Στο ιστορικό υπήρχαν πρώιμες αποστερήσεις, καθώς ήταν ένα εγκαταλελειμμένο βρέφος που υιοθετήθηκε σε πολύ μικρή ηλικία. Αλλά και μεταγενέστερες ματαιώσεις, από την παρουσία μίας μητέρας σαγηνευτικής και ελεγκτικής και ενός παθητικού και απαξιωμένου πατέρα. Πέρασε την παιδική ηλικία με τρόπο μοναχικό, χωρίς εμπιστοσύνη στους άλλους και με παρανοειδή-διωκτικά άγχη και φοβίες. Δεδομένων των ναρκισσιστικών ελλειμμάτων, η αναπαραστατική λειτουργία δεν ήταν πάντοτε επαρκής και η καταστροφικότητα έβρισκε διέξοδο στη συμπεριφορά, με επιθέσεις με πράξεις στο ίδιο το σώμα (μπήγει το μολύβι κάτω απ'τα νύχια, αυτοτραυματίζεται) και με τις βίαιες πράξεις προς τους άλλους.

Στη διάρκεια της θεραπείας, αναδείχτηκε η υποκείμενη φαντασιωσική δραστηριότητα που φανερώνει μία απόπειρα επίλυσης των ασυνείδητων συγκρούσεων με την αποφυγή του πένθους και της ετερότητας και την επακόλουθη σύγχυση στην ταυτότητα.

Το φαντασιακό υλικό που ξετυλίγει ο Άγγελος είναι πλούσιο και μέσω αυτού επιχειρεί να δώσει λύσεις στο αίνιγμα της ύπαρξής του, διαπραγματεύεται κομβικές φαντασιώσεις: το “οικογενειακό μυθιστόρημα” (Freud, 1909) και την “πρωταρχική σκηνή” (Freud, 1918).

Μέσα από αφηγήσεις, ιστορίες και εικόνες, ο Άγγελος επινοούσε μία πρωταρχική σκηνή με παρόντα τα στοιχεία της παιδικής παντοδυναμίας (Mc Dougall, 1970, 1972), κατάργηση των διαφορών, σύγχυση γενεών και φύλων και καταστροφή της σεξουαλικής πραγματικότητας και αλήθειας (Chasseguet-Smirgel, 1983).

Οι φαντασιώσεις του Άγγελου είναι γεμάτες μυθικά τέρατα. Πρόκειται για φιγούρες ανθρώπων που από τη μέση και κάτω είναι ζώα (αστακός φίδι), με αμφίβολη την παρουσία γεννητικών οργάνων, που όμως συνουσιάζονται και γεννούν είτε ένα άφυλο υβριδικό ζώοδες μωρό ή μία δολοφονική γοργόνα χωρίς γεννητικά όργανα. Παράλληλα φαντασιώνεται πως θα ήταν να είναι ο ίδιος έγκυος. Αυτό που γεννιέται όμως, μέσα από το πρωκτικό σύμπαν και την ερωτικοποίηση του μίσους (Stoller, 1975), είναι είτε ένα μωρό δολοφόνος, ένας φορέας επιθετικών ενορμήσεων με στόχο την απάρνηση της ζωής και του θανάτου ή ένα μωρό χωρίς φύλο. Η σύγχυση που επικρατεί φανερώνει την προ-οιδιπόδεια ψυχική λειτουργία, την επικράτηση πρώιμων αγχών και των ανάλογων αμυντικών μηχανισμών.

Όντας ο ίδιος γεννήτορας και άφυλο μωρό, ο Άγγελος φαίνεται να προσπαθεί να διατηρήσει την παιδική παντοδυναμία. Υπό το κράτος ενός πρωτογενούς αρνητικού ναρκισσισμού και ενός τυραννικού μεγαλομανιακού Ιδεώδους Εγώ, και προκειμένου να αποφύγει τον ευνουχισμό, αφού δεν μπορεί να είναι και άντρας και γυναίκα, δεν θα είναι τίποτα.

Μέσα σε αυτό το καταστροφικό φαντασιωτικό σύμπαν διαγράφεται η

προσπάθεια του Άγγελου με συνεχείς διχοτομήσεις και διαψεύσεις να προφυλαχθεί από πρώιμα άγχη θανάτου και αφανισμού, τα οποία εκδηλώνονται με σαδιστικές φαντασιώσεις και βίαιες πράξεις, ως απόπειρες ταύτισης με τον επιτιθέμενο, η οποία προκαλεί ευχαρίστηση αλλά και τρόμο. Με αυτόν τον τρόπο, προσπαθεί να ελέγξει την απώλεια, αναζητώντας την ένωση με το πρωταρχικό αντικείμενο και παράλληλα, την εξαφάνιση αυτού.

Μπροστά στο “σταυροδρόμι όλων των πιθανοτήτων” (Cahn, 1991) -στο οποίο βρίσκεται κάθε έφηβος- και δεδομένων των ναρκισσιστικών ελλειμμάτων που περιγράψαμε, ο Άγγελος βρίσκεται σε ταυτισιακό αδιέξοδο και αναζητά λύσεις μέσα από τη σεξουαλικότητα και το σώμα. Η αναζήτηση της σεξουαλικής ευχαρίστησης μέσα από τη βία έρχεται να καλύψει ένα ίσως αιφνίδιο κενό στο αίσθημα ταυτότητας στην αρχή της εφηβείας (12 ετών), κάτω από τις απαιτήσεις μιας γενετήσιας σεξουαλικής ζωής (Freud, 1905). Εκείνο που καθιστά τραυματική την πρόκληση της απόλαυσης μέσω της βίας, δεν είναι μόνο η παρουσία της βίας καθαυτής, αλλά το γεγονός ότι αυτή η απόλαυση είναι πρόωρη και ξεπερνά τις δυνατότητες ένταξης της στο Εγώ (Green, 1990).

Η παραπάνω προβληματική διαφαίνεται και στη μεταβίβαση, με την επιθυμία για ναρκισσιστική συγχώνευση με την αναλύτρια και ακολούθως, την απειλή να αφανιστεί απ' αυτήν. Εκδηλώνεται η διαστροφική μεταβίβαση (Etchegoyen, 2005), η οποία, μεταξύ άλλων, έχει ως στόχο να καταστρέψει τόσο την αναλύτρια, ως διαφορετική οντότητα με φύλο και αυτόνομη σκέψη όσο και την θεραπεία, ως μια δημιουργική διαδικασία που μπορεί να οδηγήσει σε μια πραγματική εγγύτητα με ένα ολικό αντικείμενο (Mann, 1997). Ο Winnicott (1974) περιγράφει πως η αρχική εμπειρία αρχέγονης αγωνίας δε μπορεί να ενταχθεί στον παρελθόντα χρόνο, ο μόνος τρόπος για να “θυμηθεί” ο ασθενής είναι να βιώσει αυτό το πράγμα του παρελθόντος στο παρόν, δηλαδή στη μεταβίβαση, και να γίνει εμπειρία του ασθενούς για πρώτη φορά. Στη θεραπεία του Άγγελου, εμφανίζονται ιστορίες- όνειρα- οράματα, τα οποία αποδίδουν στην αναλύτρια δολοφονικές και σαδιστικές επιθυμίες. Η ικανότητα της αναλύτριας να διαχειριστεί την αντιμεταβίβαση δοκιμάζεται σημαντικά (Kernberg, 2004), έρχεται αντιμέτωπη με σφοδρά συναισθήματα, όπως το άγχος αφανισμού (Glasser, 1986) και το δολοφονικό μίσος (Stoller, 1975) και παλεύει τόσο για την δική της ψυχική επιβίωση όσο και για τη διατήρηση της θεραπείας. Το μίσος στην αντιμεταβίβαση πρέπει να γίνει ανεκτό προκειμένου να προχωρήσει η ψυχική επεξεργασία (Winnicott, 1949).

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Cahn, R. (1991). Du sujet. *Revue Française Psychanalytique*, 55 : 1353-1490.
- Chasseguet-Smirgel, J. (1983) Perversion and the universal law. *International Review of Psycho- Analysis*, 1983, 10, 293-301

- Chasseguet-Smirgel, J (1988). *Creativity and Perversion*. London: Free Association Books
- Mc Dougall, J. (1970, 1972) “Πρωταρχική σκηνή και “διστραμμένο” σενάριο στο “Η ‘άλλη’ σεξουαλικότητα. Επτά ψυχαναλυτικά δοκίμια για τις σεξουαλικές διαστροφές” Αθήνα, Νεφέλη, 1994.
- Etchegoyen, H. R (2005) *The Fundamentals of Psychoanalytic Technique*. London: Karnac Books
- Freud, S., (1905). Three essays on the Theory of Sexuality, S.E., VII.
- Freud, S. (1909). *Το Οικογενειακό Μυθιστόρημα των Νευρωτικών*. Ορportuna, Πάτρα, 2014.
- Freud, S. (1918). An Infantile Neurosis, S.E., XVII.
- Freud, S. (1920). Beyond the Pleasure Principle. S.E., XVIII.
- Freud, S. (1923). The Ego and the Id. S.E., XIX.
- Freud, S. (1932). New Introductory Lectures on Psychoanalysis. S.E., XXII.
- Glasser, M. (1986) Identification and its vicissitudes as observed in perversions. *International Journal of Psychoanalysis*, 67, 9-16
- Green, A. (1990). *Η ιδιωτική τρέλα. Ψυχανάλυση των οριακών περιπτώσεων*. Καστανιώτης, Αθήνα: 1998.
- Kernberg, O. F. (2004) *Aggressivity, Narcissism & Self-destructiveness in psychotherapeutic relationship: New Developments in the Psychopathology & Psychotherapy of severe personality Disorders*. London: Yale University Press
- Klein, M. (1929). Personification in the Play of children. *International Journal of Psychoanalysis*, 19:193-214.
- Klein, M., (1934). A contribution to the psychogenesis of manic-depressive states. In: *Love, Quilt and Reparation and Other Works-1921-1945*. New York: The Free Press, 1984.
- Klein, M., (1940). Mourning and its relation to manic-depressive states. In: *Love, Quilt and Reparation and Other Works-1921-1945*. New York: The Free Press, 1984.
- Mann, D. (1997) *Psychotherapy, an erotic relationship*. London: Routledge
- Stoller, R. J. (1975) *Perversion; the erotic form of hatred*. London : Karnac
- Winnicott, D. W. (1974). Φόβος κατάρρευσης, Αθήνα, Άγρα, 2005.
- Winnicott, D. W. (1949). Hate in the counter-transference. *The International Journal of Psychoanalysis*, 30, 69–74.

Τίτλος :

Το Κακό στην Κόλαση του Δάντη

Παρουσιάζουν :

Βαλτάς Απόστολος, Ξενάκη Λήδα

Συντονισμός :

Χρυσή Γιαννουλάκη

Το θέμα του καλού και του κακού είναι διάχυτο στη λογοτεχνία. Η σύγκρουση καλού κακού βρίσκεται στον πυρήνα κάθε κλασικής ιστορίας. Η Θεία Κωμωδία, γραμμένη τις δύο πρώτες δεκαετίες του 14ου αιώνα, είναι ένα από τα μεγαλειωδέστερα ποιητικά επιτεύγματα του ανθρώπου. Από τα τρία μέρη της, Κόλαση, Καθαρτήριο, Παράδεισος, η Κόλαση διαβάζεται περισσότερο. Το κακό εγείρει περισσότερη ποίηση στους ανθρώπους απ' ό,τι η ευτυχία. Ο Dante Alighieri αξίζει σίγουρα να συγκαταλέγεται ως ένα από τα πιο ισχυρά θεολογικά μυαλά της ιστορίας του Χριστιανισμού. Δηλαδή, ένας από τους πιο ισχυρούς περιγραφείς του τι έχει σκεφτεί η χριστιανική παράδοση για το κακό, την καλοσύνη και την ευλογία, στον Παράδεισό του. Ωστόσο, το όραμα του Δάντη για την Κόλαση στην Κόλαση έχει κάνει πιθανώς περισσότερα για να διαμορφώσει τη δυτική φαντασία για την Κόλαση, τους δαίμονες, τον Διάβολο και την τιμωρία από οποιοδήποτε άλλο έργο.

Ο Δάντης έχει οδηγό στην Κόλαση τον Βιργίλιο που, σαν εθνικός, δεν μπορεί να μπει στον Παράδεισο. Την Κόλαση του Δάντη έχουν επισκεφθεί ο Αινείας και ο Παύλος, ακόμη και ο Χριστός. Τώρα ταξιδεύουν εκεί ο Δάντης και ο Βιργίλιος. Η Κόλαση έχει τοπία και τα τοπία της κατοικούνται από καταθόνια πνεύματα, συμβάντα, γεγονότα· ακόμη και μεταμορφώσεις συντελούνται μπροστά στα ίδια μας τα μάτια. Στα φαντασματικά τους σώματα οι ψυχές των καταδικασμένων στις αιώνιες κατοικίες τους έχουν φαινομενική εμφάνιση, ελευθερία λόγου και χειρονομιών, ακόμη και ελευθερία να μετακινούνται μέσα σε όρια, και έτσι, μέσα στην αμεταβλησία τους, μια περιορισμένη ελευθερία μεταβολής. Έχουμε αφήσει πίσω μας τη γήινη σφαίρα· βρισκόμαστε σε έναν αιώνιο τόπο και όμως συναντούμε εκεί συγκεκριμένες μορφές και συγκεκριμένα συμβάντα. Αυτά διαφέρουν από ό,τι εμφανίζεται και συμβαίνει πάνω στη γη και όμως προφανώς συνδέονται με τη γη με μια αναγκαστική και αυστηρά καθορισμένη σχέση.

Η Κόλαση χωρίζεται σε εννέα κύκλους και κάθε κύκλος προορίζεται για ένα συγκεκριμένο είδος αμαρτίας. Όσο πιο βαθιά βρίσκεται ένας αμαρτωλός στην Κόλαση, τόσο μεγαλύτερη είναι η σοβαρότητα της αμαρτίας του. Στον πρώτο κύκλο, για παράδειγμα, ο Δάντης, συναντά τις ψυχές των αβάπτιστων και

ενάρετων παγανιστών. Αυτές οι ψυχές δεν διέπραξαν καμία αμαρτία αλλά δεν βαφτίστηκαν και ως εκ τούτου δεν μπόρεσαν να εισέλθουν στον Παράδεισο. Αν και δεν τιμωρούνται, εξακολουθούν να στερούνται την αιώνια ευτυχία που έρχεται με την παρουσία του Θεού.

Καθώς ο Δάντης κατεβαίνει πιο πέρα, συναντά πιο ειδικά αμαρτήματα, όπως η αίρεση, η βία, η απάτη και η προδοσία. Στον ένατο και τελευταίο κύκλο της Κόλασης, ο Δάντης συναντά τον Σατανά, ο οποίος απεικονίζεται ως ένα τρικέφαλο τέρας. Ο Σατανάς είναι περιορισμένος στον πάγο, με κάθε ένα από τα τρία πρόσωπά του να μασάει έναν προδότη, τον Ιούδα τον Ισκαριώτη, τον Βρούτο και τον Κάσσιο, τους προδότες του Ιουλίου Καίσαρα.

Οι τιμωρίες που επιβάλλονται στους αμαρτωλούς είναι βάνουσες και φρικιαστικές, αντανakλώντας την πεποίθηση του Dante ότι η αμαρτία είναι μια εκδήλωση του κακού. Ο Δάντης απεικονίζει το κακό όχι μόνο με τη μορφή αμαρτιών, αλλά και με τον τρόπο που οι άνθρωποι δικαιολογούν τις πράξεις τους. Για παράδειγμα, οι αιρετικοί στον έκτο κύκλο αρνούνται να δεχτούν τις διδασκαλίες της εκκλησίας και αντ' αυτού εκλογικεύουν τις πεποιθήσεις τους, οδηγώντας τους στην αιώνια καταδίκη.

Εν κατακλείδι, η Κόλαση του Δάντη παρουσιάζει μια ζωντανή εικόνα της φύσης του κακού και των συνεπειών του. Ο Δάντης απεικονίζει το κακό με διάφορες μορφές, που κυμαίνονται από αμαρτίες πάθους έως αμαρτίες κακίας. Δείχνει επίσης πώς οι άνθρωποι εκλογικεύουν τις αμαρτίες τους, οδηγώντας τους περισσότερο στο σκοτάδι. Μέσα από τις περιγραφές του για τις τιμωρίες που επιβάλλονται στους αμαρτωλούς, ο Δάντης υπογραμμίζει τη σοβαρότητα του κακού και τη σημασία της ενάρετης ζωής.

Η Κόλαση του Δάντη αγγίζει πολλά σημαντικά φιλοσοφικά θέματα, όπως η φύση της αμαρτίας, η σχέση μεταξύ δικαιοσύνης και ελέους, η ανθρώπινη κατάσταση και το νόημα της ζωής. Ένα από τα κεντρικά θέματα της Κόλασης του Δάντη είναι η φύση της αμαρτίας. Ο Δάντης χωρίζει την αμαρτία σε δύο μεγάλες κατηγορίες: τις αμαρτίες της σάρκας και τις αμαρτίες του πνεύματος. Οι αμαρτίες της σάρκας περιλαμβάνουν τη λαγνεία, τη λαιμαργία και την απληστία, ενώ οι αμαρτίες του πνεύματος περιλαμβάνουν την υπερηφάνεια, τον φθόνο και την οργή. Η κατηγοριοποίηση της αμαρτίας από τον Δάντη αντανakλά τη μεσαιωνική χριστιανική άποψη ότι η αμαρτία είναι απομάκρυνση από το θέλημα του Θεού και παραβίαση του φυσικού νόμου.

Ένα άλλο σημαντικό θέμα στην Κόλαση του Δάντη είναι η σχέση μεταξύ δικαιοσύνης και ελέους. Ο Δάντης απεικονίζει τον Θεό ως έναν δίκαιο και ελεήμονα κριτή που τιμωρεί τους αμαρτωλούς αλλά τους προσφέρει και τη δυνατότητα της λύτρωσης. Το όραμα του Δάντη για τη δικαιοσύνη δεν βασίζεται

μόνο στην εκδίκηση αλλά και στην αποκατάσταση της τάξης και της αρμονίας. Η ιδέα του Δάντη για το έλεος, από την άλλη, δεν είναι συναισθηματισμός ή αδυναμία, αλλά εκδήλωση θεϊκής αγάπης και συμπόνιας.

Στην Κόλαση, το ταξίδι του Δάντη ως ένα ταξίδι αυτοανακάλυψης και εξερεύνησης της ψυχής μπορεί να θεωρηθεί ως αναπαράσταση του ταξιδιού της ψυχής από το id στο υπερεγώ. Όπως γράφει ο David Black ο Δάντης μόνος και παραστρατημένος απο μια στιγμή προσωπικής κρίσης οδηγείται στο σωστό μονοπάτι για να καταλήξει στο υπέροχο όραμα της αγάπης που κινεί το σύμπαν. Το ταξίδι ξεκινά στα πιο σκοτεινά βάθη του id, όπου βρίσκονται οι πιο βασικές και πρωτόγονες επιθυμίες. Καθώς ο Δάντης κινείται στους κύκλους της Κόλασης, συναντά όλο και πιο περίπλοκες και εκλεπτυσμένες μορφές αμαρτίας, που αντιπροσωπεύουν το ταξίδι προς το υπερεγώ. Κατά τον Chessick ο θεραπευτικός σκοπός της Κόλασης είναι να επιτρέψει στον προβληματισμένο Δάντη να γνωρίσει τις πρωτόγονες σεξουαλικές και επιθετικές δυνάμεις του id. Στο βάθος της Κόλασης, ο Δάντης συναντά τον ίδιο τον Σατανά, ο οποίος μπορεί να θεωρηθεί ως αναπαράσταση της απόλυτης εκδήλωσης του id. Ο Σατανάς είναι παγιδευμένος σε μια παγωμένη λίμνη, ανίκανος να κινηθεί ή να ενεργήσει, αντιπροσωπεύοντας την παράλυση που μπορεί να προκύψει από τον έλεγχο των αρχέγονων επιθυμιών. Η Κόλαση μπορεί επίσης να θεωρηθεί ως μια προειδοποιητική ιστορία σχετικά με τους κινδύνους του υπερβολικού ελέγχου είτε από το id είτε από το υπερεγώ. Το ταξίδι μέσα από την Κόλαση αντιπροσωπεύει τη σημασία της εύρεσης μιας ισορροπίας μεταξύ των αρχέγονων επιθυμιών μας και των ηθικών μας προτύπων, έτσι ώστε να μπορούμε να ζήσουμε μια γεμάτη και ουσιαστική ζωή.

Θέματα του εργαστηρίου

Η Ηθική του Δάντη όπως λειτουργεί στην ιστορία της Φραντζέσκας του Ρίμινι.

Ο χρόνος της Κόλασης και η ιστορία του Guido.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Η Θεία Κωμωδία Κόλαση Dante Alighieri Εκδόσεις Τυποθήτω
2. Δάντης Θεία Κωμωδία Κόλαση Εκδόσεις Πατάκη
3. Dante's "Two Suns". Reflections on the psychological sources of the Divine Comedy. David Black. International Journal of Psychoanalysis (2017)
4. Dante's Divine Comedy revisited. Chessick, R. D. Journal of the American academy of psychoanalysis. (2001)

16.00 έως 17.30 (Τρία παράλληλα εργαστήρια)

Τίτλος :

«Γεννημένοι Δολοφόνοι»: Η συνάντηση με το τραύμα, τον κακοήθη ναρκισσισμό και τη σαγήνη του κακού στην ψυχανάλυση

Παρουσιάζουν :

Λαμνίδης Νίκος, Μουστάρδα Δανάη, Πετεινάκη Μαργαρίτα, Φωκά Μαριλού, Χατζηδημήτρη, Μάγδα

Συντονισμός :

Ανδρέας Γκορίνης

Με αφορμή την ταινία *Natural Born Killers* (Oliver Stone, 1994), το εργαστήριο θα επιχειρήσει να αναδείξει την εκδήλωση του κακού μέσα από το τραύμα, τον κακοήθη ναρκισσισμό, τη σαγήνη, αλλά και τον τρόπο με τον οποίο αυτό εμφανίζεται στο πλαίσιο της μεταβίβασης- αντιμεταβίβασης στη θεραπεία.

Η ταινία αφηγείται την ιστορία του Μίκυ και της Μάλου, οι οποίοι έχοντας κακοποιηθεί στην παιδική τους ηλικία, «ερωτεύονται» παράφορα και εξελίσσονται σε κατά συρροή δολοφόνους, σπέρνοντάς χάος στο διάβα τους, μπροστά στα μάτια της αμερικανικής κοινωνίας η οποία – μέσω των ΜΜΕ – παρακολουθεί ακόρεστα, σαγηνεύεται και τους «αποθεώνει». Μία «ευκαιρία» επεξεργασίας του τραύματος που φαινόταν ότι θα έβαζε έναν φραγμό στη δολοφονική τους μανία, χάνεται ανεπιστρεπτή, όταν δολοφονούν και τον Σαμάνο-θεραπευτή που βρίσκεται τυχαία στον δρόμο τους. Φραγμό στις πράξεις τους αδυνατεί να βάλει και ο Νόμος, αφού και οι εκπρόσωποι του είναι «διεφθαρμένοι». Η απονομή της δικαιοσύνης δεν έρχεται ούτε στο τέλος της ταινίας διότι το ζευγάρι καταφέρνει να γλιτώνει, συνεχίζει τη ζωή του ατιμώρητο, φέρνει στον κόσμο δικά του παιδιά, σε μία τραγική ειρωνεία ενός «happy end». Έτσι ο καταγγελτικός και αντισυστημικός τόνος του Stone έρχεται να ταυτίσει το «κακό» με την καπιταλιστική κοινωνία του θεάματος και της κατανάλωσης.

Η σύνδεση του κακού με το τραύμα και η ενόρμηση του Θανάτου

Το τραύμα, που απασχολεί την ψυχανάλυση από καταβολής, μπορεί να αποτελέσει μία δίοδο κατανόησης του κακού. Στην ταινία, οι δύο πρωταγωνιστές έχουν υποστεί σοβαρούς τραυματισμούς κατά την παιδική τους ηλικία. Φαίνεται όμως πως για τους ίδιους το παρελθόν έχει ασυνείδητα σβηστεί και «υπάρχει» μόνον ένα «παρόν», εκφορτιστικό και εγκληματικό, που δοκιμάζει να επαναλάβει κάτι από το αρχικό τραύμα. Αλλά, ταυτόχρονα, δεν έχει διατηρηθεί καμία δυνατότητα ψυχικής επεξεργασίας ή αναφοράς στο παρελθόν. Η μόνη συγκεκριμενισμένη (concrete) μαρτυρία του παρελθόντος φαίνεται να είναι η σχέση τους, η οποία ξεκινάει όταν οι δύο μαζί δολοφονούν τους γονείς της

Μάλου. Έτσι θεωρούν ασυνείδητα ότι δολοφονούν το φρικιαστικό παρελθόν και αρχίζουν τη «νέα» τους ζωή. Όταν ο ψυχισμός κατακλύζεται από αφόρητες διεγέρσεις—κινητοποιούνται αρχαϊκοί μηχανισμοί άμυνας που οδηγούν σε ακύρωση ακόμη και της ίδιας ψυχικής πραγματικότητας.

Οι αφόρητες διεγέρσεις φτύνονται ως εκφορτίσεις και παίρνουν τη μορφή μιας αδέσμευτης επιθετικότητας, την οποία θα επιχειρήσουμε να δούμε μέσα από το πρίσμα της απόμειξης των ενορμήσεων καθώς οδηγεί στην καταστροφή όχι μόνο των εξωτερικών αντικειμένων, αλλά της ψυχικής ζωής και των εσωτερικών αντικειμένων (Diatkine, 1984). Η αποσυνδεδεμένη ενόρμηση του θανάτου είναι μια αντι-ενόρμηση, κάτι που διαφοροποιεί και την ελεύθερη επιθετικότητα από την επιθετικότητα που συνδέεται με λιβιδινική επένδυση, όπως ο σαδισμός.

Θα αναρωτηθούμε για τη θέση του ονείρου και του τραυματικού ονείρου στις κλινικές καταστάσεις όπου η αφόρητη διέγερση είναι σε πρώτο πλάνο. Επαναλαμβανόμενα όνειρα, εφιάλτες που φέρουν ανυπόφορη ένταση, μαρτυρούν απομειγμένη ενόρμηση θανάτου, αλλά έχουν ενδεχομένως και εποικοδομητική αξία ως προσπάθειες ενεργοποίησης του άγχους (Balier, 2002). Η ποσότητα της διέγερσης είναι κρίσιμος παράγοντας, όπως και στις περιπτώσεις που συναντάμε την άλλη όψη του νομίσματος, τους αυτοτραυματισμούς και, κυρίως, την αυτοκτονία, όπως έδειξε πρώτος ο Freud (1923).

Για τους πρωταγωνιστές, η βία ως αντιστροφή της παθητικότητας σε απελπισμένη ενεργητικότητα, φαίνεται να είναι η μόνη διέξοδος όταν κυριαρχεί η διχοτόμηση και ο αποκλεισμός του τραυματικού, μια λύση εκκένωσης των ψυχοδιανοητικών λειτουργιών τους. Θα μπορούσαμε λοιπόν να μιλήσουμε και για καταναγκασμό της επανάληψης χωρίς την «προστατευτική» λειτουργία του μαζοχισμού αφού ο μαζοχισμός δεσμεύοντας την επιθετικότητα μπορεί να βρίσκεται στην υπηρεσία της ζωής (Benno Rosenberg, 1991).

Το κακό από την οπτική του κακοήθους ναρκισσισμού και της ψυχοπαθητικότητας

Αν και το τραύμα, όπως προαναφέρθηκε, παρουσιάζεται σαν αρχή του κακού, τόσο από τον τίτλο όσο και από τη συνεχή διάψευσή του κατά τη διάρκεια της ταινίας, ο θεατής τίθεται συνεχώς σε μια θέση να προσπαθεί να απαντήσει ποια είναι η πηγή του κακού και αν κανείς γεννιέται ή γίνεται δολοφόνος.

Από έρευνες υιοθεσίας και διδύμων αδερφών (Schulsinger, 1977; Mednick, Gabrielli & Hutchings, 1984) προκύπτει ότι υπάρχει κάποιος γενετικός παράγοντας ο οποίος συσχετίζεται με την ψυχοπαθητικότητα. Έρευνες στη νευροχημεία (Wolman, 1986; Melloy, 1988) έχουν δείξει την πιθανότητα μιας βιολογικής επιθετικής προδιάθεσης στις ψυχοπαθητικές προσωπικότητες. Στην ιστορία ψυχοπαθητικών εγκληματιών, συναντούμε πολύ συχνά την απουσία ενός σταθερού, στοργικού και ασφαλούς οικογενειακού περιβάλλοντος. Έρευνες

(Hickey 1991) έχουν αποδείξει ακόμα ότι οι κατά συρροή δολοφόνοι ως παιδιά βίωσαν έντονα την απόρριψη, την ταπείνωση και τον υποβιβασμό όπως και οι πρωταγωνιστές της ταινίας. Σε μια προσπάθεια να αμυνθούν απέναντι σε αισθήματα αναξιοσύνης και ντροπής, η βασική άμυνα των ψυχοπαθθικών αυτών προσωπικοτήτων είναι ο παντοδύναμος έλεγχος. Επιπρόσθετα, αυτό που παρατηρείται ως απουσία συνείδησης αποκαλύπτει την υπανάπτυξη του υπερεγώ, την παρουσία αρχαϊκών υπερεγωτικών προαγγέλων (precursors) του τύπου του ιδεώδους-εγώ, αλλά και σοβαρές διαταραχές στην ανάπτυξη ώριμων και λειτουργικών τύπων προσκόλλησης (attachments) με τους άλλους.

Κατά τους Libert (1985) και Turco (1992), η ναρκισσιστική παθολογία στις προσωπικότητες των κατά συρροή δολοφόνων αποτελεί έναν εγγενή (intrinsic) παράγοντα στη δημιουργία του κινήτρου να σκοτώσουν. Το επίπεδο της επιθετικότητας τους παραπέμπει στον κατά Kernberg (1992) κακοήθη ναρκισσισμό (malignant narcissism), μία ακραία μορφή της ναρκισσιστικής διαταραχής της προσωπικότητας και μία ενδιάμεση μορφή διαταραχής χαρακτήρα ανάμεσα στη ναρκισσιστική και στην ψυχοπαθθική διαταραχή. Υπάρχει αποτυχία ικανοποιητικής εσωτερίκευσης (καλών) αντικειμένων που βιώθηκαν ως σκληρά, απάνθρωπα, επιθετικά και καταπιεστικά. Και αφού η σχέση με τα αντικείμενα έχει αποτύχει, το μόνο αντικείμενο που επενδύεται είναι ένας ιδιαίτερα πρωτόγονος παθολογικά ναρκισσιστικός εαυτός και το αυτεξούσιο του.

Οι πρωταγωνιστές της ταινίας, όπως και παρόμοιοι ασθενείς, καθλώνονται σε ένα αίσθημα νηπιακού μεγαλείου, που αναπόφευκτα φέρνει περιφρόνηση, παρανοειδή ετοιμότητα στις διαπροσωπικές σχέσεις και μία σύντονη προς το εγώ σαδιστική συμπεριφορά η οποία στρέφεται ενάντια στους άλλους (ή, εν τέλει, και στον εαυτό) με έναν θριαμβευτικά καταστροφικό τρόπο (Pollock, 1978). Φαίνεται να υπάρχει ένας κακοήθης μετασχηματισμός στις αντικειμενότητες σχέσεις που οδηγεί σε μία ταύτιση με το (θεωρούμενο από το εσωτερικό νήπιο ως) παντοδύναμο και απάνθρωπο αντικείμενο και μία αλλαγή στην ταυτότητα του ίδιου υποκειμένου (Melloy, 1988). Στο ξεκίνημά της ταινίας, το ζευγάρι παίρνει θριαμβευτική εκδίκηση όταν δολοφονεί τους γονείς της Μάλουρι, χωρίς ίχνος συνείδησης, σε μία απόλυτη κυριαρχία επί του (θεωρούμενου ως κακού) αντικειμένου και ταυτόχρονα ταυτιζόμενο μαζί του. Η αποτυχία του κακού γονέα είναι τόσο αφόρητη ώστε να προκύπτει ένας μετασχηματισμός του σε «μεγαλειώδες κακό».

Οι φόννοι φαίνεται να έχουν επίσης ένα στοιχείο ψυχο-οικονομικής αποκατάστασης αφού τα επιθετικά και καταστροφικά στοιχεία εκκενώνονται και έτσι επέρχεται για λίγο μία ψυχική ισορροπία μέσω της πρόσκαιρης μείωσης της δυσάρεστα βιωμένης έντασης και της προσωρινής αποκατάστασης της αυτοεκτίμησης (Turco, 2001).

Η σαγήνη του κακού

Ακόμα ένα σημαντικό θέμα που αναδεικνύεται στην ταινία είναι η σαγήνη του κακού αφού η προβολή του δολοφονικού ζεύγους μέσα από τα MME φαίνεται να τους μετατρέπει σε είδωλα προς ταύτιση. Χαρακτηριστική είναι η στιγμή όπου ένας έφηβος δηλώνει «δεν είμαι δολοφόνος, αλλά εάν ήμουν θα ήθελα να είμαι σαν αυτούς τους δύο». Διαχρονικά τα MME παρουσιάζουν τους ψυχοπαθείς δολοφόνους υπό φως μυστηριώδες, μουσική που τραβά την προσοχή, δραματικές εκφράσεις, σαν ιστορίες από τηλεοπτικές σειρές εγκλημάτων, πολλές εκ των οποίων είναι μάλιστα ιδιαίτερα δημοφιλείς.

Θα διερευνήσουμε ερωτήματα όπως: Τί είναι αυτό που κάνει τους ανθρώπους να γοητεύονται από τη βία; Ποιες είναι οι σαγηνευτικές πλευρές της ψυχοπαθητικής προσωπικότητας; Πώς αξιοποιούνται τέτοιου είδους ενδοψυχικές τάσεις από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και αντίστροφα, πώς ενισχύουν οι εικόνες των MME τις τάσεις αυτές;

Ο Freud (1914) ήταν για μία ακόμη φορά ο πρώτος που επισήμανε τη ναρκισσιστική σαγήνη που ασκούν τα αιλουροειδή, οι γυναίκες και οι εγκληματίες.

Τα στοιχεία δείχνουν πως τα νέα περί εγκλημάτων στα MME, έχουν μεγάλη ακροαματικότητα, συγκεκριμένα πολύ μεγαλύτερη από αυτή που σχετίζεται με άλλου είδους εγκλήματα, όπως για παράδειγμα τα οικονομικά, έστω και αν τα τελευταία είναι πολύ περισσότερα σε ποσοστό αναλογίας (Katz, 1987, Dimitrieva 2017). Ο Altman (2008), στο πλαίσιο μιας μελέτης σχετικά με το τι οδηγεί τους εργαζόμενους σε φυλακές στην άσκηση βίας, λέει πως «κανείς δεν έχει ανοσία απέναντι σε συναισθηματικές δυναμικές που οδηγούν στην άσκηση της βίας» και εξηγεί την άσκηση βίας ως μια απελπισμένη προσπάθεια να διατηρηθεί μια αίσθηση παντοδυναμίας και ελέγχου, απέναντι στο συναίσθημα του φόβου και της ταπείνωσης. Η βία αποτελεί συχνά την έκφραση της επιθυμίας να αποκατασταθεί το αίσθημα ελέγχου μετά από μια ταπεινωτική ήττα που έχει υποστεί το υποκείμενο χάνοντας τον έλεγχο. Η στιγμή, το momentum του σαδισμού, δίνει ίσως την αίσθηση της απόλυτης δύναμης και εξουσίας πάνω στο αντικείμενο ή στην κοινωνία. Ειδικά όταν μέσα στο momentum το υποκείμενο ζει αυτή την εξουσία χωρίς άμεση θεϊκή τιμωρία, (Ricoeur, 2006). Η ταύτιση με αυτή τη στιγμή απόλυτης δύναμης και εξουσίας είναι ίσως ένας από τους παράγοντες που κάνουν το βίαιο να φαντάζει ελκυστικό και σαγηνευτικό. Επιπρόσθετα, αυτό που φαίνεται να αυξάνει τη σαγήνη είναι η απουσία ενοχών στις ψυχοπαθητικές προσωπικότητες. Καθώς στην πλειοψηφία τους οι νευρωσικοί υποφέρουν από ασυνείδητες ενοχές, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι φιγούρες απαλλαγμένες από αυτές σαγηνεύουν καθώς εκπροσωπούν την ανόθευτη ενορμητική τάση απαλλαγμένη από τους υπερεγωτικούς περιορισμούς. Το τελευταίο υποστήριξε και ο Freud στην μελέτη του για τον Dostoyevsky (1928).

Το κακό στο πλαίσιο της μεταβίβασης-αντιμεταβίβασης

Έχοντας αναδείξει ως πηγές του κακού το τραύμα και τον κακοήθη ναρκισσισμό αλλά και τη σαγήνη που ασκεί το κακό υποκειμενικά και κοινωνικά, τίθεται το ερώτημα για τον τρόπο με τον οποίο βιώνεται η μεταβίβαση-αντιμεταβίβαση στην ψυχαναλυτική διαδικασία όταν ένας ασθενής με παρόμοια ψυχοπαθολογία προσέρχεται για θεραπεία. Η ταινία μας δίνει μια ωμή απάντηση.

Όταν οι πρωταγωνιστές βρίσκονται τυχαία στην καλύβα ενός Σαμάνου θεραπευτή είναι η μοναδική στιγμή στην ταινία όπου έρχονται σε επαφή με ένα υποθετικό «καλό» αντικείμενο που τους υποδέχεται εγκάρδια παρότι αναγνωρίζει ότι «έχουν τον δαίμονα». Ο αφελής Σαμάνος επιχειρεί να τους θεραπεύσει μέσα από μια τελετή εξαγνισμού και τελικά το πληρώνει με τη ζωή του. Υπό την επήρεια ναρκωτικών, ο Μίκυ έχει έντονα οράματα από την κακοποιητική παιδική ηλικία του και μέσα στη καταιγιστική σύγχυση και τον τρόμο που αναβιώνει, ξανά-σκοτώνει τους γονείς του στο πρόσωπο του Σαμάνου. Με αφετηρία τη συγκεκριμένη σκηνή και τον θάνατο του Σαμάνου-αποτυχημένου-αναλυτή, θα επιχειρήσουμε να αναδείξουμε πως αυτές οι δυναμικές μπορούν να διαμορφώσουν την αναλυτική σχέση και να καθορίσουν το αναλυτικό αποτέλεσμα.

Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία (Welldon, 2011; Jimenez, 2004) η αντιμεταβίβαση είναι πρωταρχικής σημασίας στη θεραπεία αυτών των ασθενών, αφού ο αναλυτής βρίσκεται στο επίκεντρο μιας διαστροφικής μεταβίβασης (Etchegoyen, 2005), κατά την οποία ο ασθενής μπορεί να τον παρασύρει σε μια «διαστροφική συμμαχία» (Welldon, *op cit*:47), μία ψευδαίσθηση θεραπευτικής συμμαχίας.

Στο πλαίσιο της διαστροφικής μεταβίβασης, ο στόχος του αναλυόμενου είναι ο απόλυτα σαδιστικός έλεγχος του αναλυτή και οι συνηθέστεροι τρόποι που εκδηλώνεται αυτό είναι είτε μέσω της σαγήνης (Chasseguet-Smirgel, 1988), είτε μέσω της σεξουαλικοποίησης, που μετατρέπει την επιθετικότητα και την πρόθεση να καταστραφεί το αντικείμενο σε σαδισμό και έλεγχο (Glasser, 1986) προωθώντας μια σαδομαζοχιστική σχέση, σχετιζόμενος με τον αναλυτή σαν να είναι μερικό αντικείμενο (Bach, 1994), και επιτιθέμενος σαδιστικά στην ικανότητα του αναλυτή να σκεφτεί, εξολοθρεύοντας τις στοχαστικές (reflective), εν-νοητικές (mentalizing) και δημιουργικές του ικανότητες (Mann, 1997).

Η νοητική παράλυση φαίνεται να είναι η πιο σφοδρή αντιμεταβιβαστική αντίδραση αφού συνδέεται με ένα αντιμεταβιβαστικό άγχος αφανισμού (Ruszczyński, 1997). Η ικανότητα του αναλυτή για ψυχική επεξεργασία υποσκάπτεται και κατ' επέκταση η δυνατότητα του για εμπειρία της επιθετικότητας και της δημιουργικότητας. Προσπαθώντας να επιβιώσει ψυχικά, ο αναλυτής μπορεί αντιμεταβιβαστικά να καταφύγει σε διχοτομήσεις (Ross, 2003), σε διανοητικοποιήσεις και διαστροφική χρήση των ερμηνειών (Ceccarelli, 2005) ή και συναισθηματική αποσύνδεση, η οποία εξυπηρετεί στο να μετατραπεί ο αναλυτής σε συνεργό (Kernberg, 2004).

Εμπλεγμένοι σε μια ισχυρή διαστροφική μεταβίβαση-αντιμεταβίβαση, αναλυτής και αναλυόμενος παλεύουν για την ψυχική τους επιβίωση. Αν ο αναλυτής δεν καταφέρει να εμπεριέξει την κατά κύριο λόγο ασυνείδητη αντιμεταβίβασή του και κατά συνέπεια να διαχειριστεί την επιθετικότητα που εξαπολύεται προς το πρόσωπο του, «σκοτώνεται» ως αναλυτής και η ανάλυση καταρρέει, επιβεβαιώνοντας την παντοδυναμία του ασθενή.

Η αποτυχία των πρωταρχικών αντικειμένων του ασθενή μπορεί να γίνει τόσο αφόρητη έτσι ώστε το ενδεχόμενο να πενήσει να καταρρίπτεται ξανά και ξανά.

Βιβλιογραφία

- Altman, N., (2008). "The psychodynamics of Torture", *Psychoanal. Dial.*, (18x5), 658-670)
- Bach, S (1994). *The Language of Perversion and the Language of love*. London Jason Aronson Inc.
- Balier C. (2002). *Psychanalyse de comportements violents*, P.U.F., Paris
- Ceccarelli, P (2005). Perversion on the other side of the couch. *International Forum of Psychoanalysis*, 14, 176-182
- Chasseguet-Smirgel, J (1988). *Creativity and Perversion*. London: Free Association Books
- Diatkine, R. (1984). Aggression et violence, *Revue Francaise de psychanalyse*, 4, 937—946.
- Etchegoyen, H. R (2005). *The Fundamentals of Psychoanalytic Technique*. London: Karnac Books
- Freud., S. (1914). "On Narcissism: An Introduction" SE 14: 92-102
- Freud, S. (1920). "Beyond the Pleasure Principle." SE 18: 7–64
- Freud, S. (1923). *The Ego and the Id*.
- Freud, S. (1924). "The Economic Problem of Masochism." SE 19: 155–170
- Freud, S. (1928). *Dostoyevsky and Parricide*. S.E. 21.
- Freud, S. (1940b). "Splitting of the Ego in the Process of Defence." SE 23: 271–278
- Glasser, M. (1986). Identification and its vicissitudes as observed in perversions. *International Journal of Psychoanalysis*, 67, 9-16
- Hickey, E. (1991). *Serial Murderers and Their Victims*, Brooks/ Cole, Brooks, CA.
- Jimenez, J. P (2004). A psychoanalytical phenomenology of perversions *International Journal of Psychoanalysis*, 85, 65-82
- Katz, J. (1987). "What makes crime news:?", *Media, culture and Society*
- Kernberg, O. F. (1984). *Aggression in Personality Disorders and Perversions*, Yale University Press, New Haven, CT.
- Kernberg, O. F. (1992). *Severe Personality Disorders*, Yale University Press, New Haven, CT.
- Kernberg, O. F. (2004). *Aggressivity, Narcissism & Self-destructiveness in psychotherapeutic relationship: New Developments in the Psychopathology & Psychotherapy of severe personality Disorders* . London: Yale University Press

- Levine (2020). The compulsion to repeat. *The International Journal of Psychoanalysis*, 101(6), 1162-1171.
- Mann, D (1997). *Psychotherapy, an erotic relationship* London: Routledge
- Mednick, S. A., Gabrielli, W., & Hutchings, B. (1984), Genetic influences in criminal convictions: Evidence from an adoption cohort. *Science*, 22, 891-894
- Meloy, J. R (1988). *The Psychopathic Mind: Origins, Dynamics and Treatment*, Jason Aronson, London.
- Pollock, G. H (1978), Process and affect, *Int. J. Psycho-Anal.* 59, 255-276
- Ricoeur, P. (2006), Το κακό. Μια προσέγγιση για τη φιλοσοφία και τη θεολογία
- Ross, F (2003). *Understanding Perversion in Clinical Practice; Structure and Strategy in the Psyche*, London: Karnac
- Rosenberg, B. (1991). *Masochisme mortifère, masochisme gardien de la vie.* Monograph of the *Revue française de psychanalyse*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Schulsinger, F. (1977). *Psychopathy: Heredity and Environment*. New York: Gardener
- Turco, R. (2001) Child Murder- Psychodynamics *J. Am. Acad. Dyn. Psychiatr.* 29, 331-338
- Welldon, E (2011). *Playing with Dynamite. A Personal approach to the Psychoanalytic Understanding of Perversion, violence and criminality.* London: Karnac
- Wolman, B. B (1986). *The sociopathic Personality*. New York: Brunel/ Mazel

Τίτλος :

Βία εναντίον των γυναικών. Η θέση των γυναικών

Παρουσιάζουν :

**Γιαννουλάκη Χρυσή, Μπακαλού Κωνσταντίνα, Σκουρτέλη Μαρίνα,
Σχίζα Μαρία**

Την τελευταία εικοσαετία παρατηρείται υπάρχει μια έντονη κινητοποίηση διαφορετικών οργανώσεων, ακτιβιστών, επιστημόνων και διανοούμενων με στόχο την κοινωνική ευαισθητοποίηση κατά της βίας ενάντια στις γυναίκες. Για παράδειγμα, η ιδιαίτερος πλούσια αρθρογραφία στα ΜΜΕ ή το κίνημα MeToo συνοδεύουν τον μεγάλο αριθμό ερευνών που πραγματοποιούνται αφενός συνεχίζοντας τις παραδοσιακές μελέτες υπέρ της γυναικείας χειραφέτησης και αφετέρου εξαιτίας του μεγάλου ενδιαφέροντος που υπαγορεύει ο ακτιβισμός για τον περιορισμό της εν λόγω βίας. Εμπλουτίζονται έτσι με νέους ερευνητικούς στόχους πεδία όπως η ανθρωπολογία, η κοινωνιολογία, η νομική επιστήμη, η ψυχιατρική και η ψυχανάλυση {Gammeltoft, T. M, 2016; Petrucelli, J. (2018); Katz, W. (2015); Kolod, S. (2018); Snider, N. (2018); Jacquot, M. Thevenot, A. Chevalerias, M. P., Metz, C. (2018); Laufer, L. Ayouch, T. (2018); Stein, A. (2014)}

Ένα ζήτημα, αινιγματικής φύσης από πολλές απόψεις, τίθεται συχνά στο επίκεντρο της παραπάνω έρευνας: η ανοχή και η μη επαρκής αναγνώριση της βίας από τη γυναίκα-θύμα, και ιδιαίτερα στην περίπτωση της βίας από τον ερωτικό σύντροφο. Η γυναίκα-θύμα συμμερίζεται τη συχνά συναντώμενη θέση πολλών συμπολιτών της, της αστυνομίας, αλλά παλαιότερα και της δικαιοσύνης, ότι η συμπεριφορά του ερωτικού εταίρου - συμπεριφορά υποτίμησης, κοινωνικού υποβιβασμού και απομόνωσης, γλωσσικών ύβρεων, προσβολών και ευτελισμού, αφαίρεσης κάθε δικαιώματος προστατευτικής αντίρρησης, ακόμη και άσκησης σωματικής βίας - αποτελεί ένα μεμονωμένο περιστατικό που προκύπτει ως αποτέλεσμα υπέρμετρης αγάπης και αφοσίωσης. Είναι μια πρόσθετη συνέπεια της παραπάνω άποψης η χρήση του όρου "έγκλημα πάθους" που υπαινίσσεται ότι πρόκειται για κάτι το ιδιωτικό, που αφορά στις σχέσεις του ζευγαριού και που δικαιολογεί τρόπον τινά τη βία ως ερωτική έξαρση, αποκλείοντας έτσι την ευρύτερη διερεύνηση πολλαπλών αιτίων από τα οποία εξαρτάται η κοινωνική, πολιτισμική και ενδοοικογενειακή διαχρονικότητα της βίας ενάντια στις γυναίκες και, κυρίως, η διαιωνιζόμενη ανδρική "υπεροχή". Αποδεικνύεται ωστόσο από τις

έρευνες ότι ο κύκλος βίας κάθε άλλο παρά αποτελείται από μεμονωμένα περιστατικά οπότε συχνά η λέξη πάθος αλλά και η λέξη αγάπη μπορεί να συσκοτίζουν και να παρεμποδίζουν την ανάδειξη συντηρητικών αγκυλώσεων, προλήψεων και προκαταλήψεων υπέρ της παρεμπόδισης της γυναικείας χειραφέτησης και καταπίεσης της σεξουαλικότητας των γυναικών (Cooke, 2022).

Με απλά λόγια, το ερώτημα διατυπώνεται ως εξής: γιατί οι γυναίκες συνάπτουν σχέσεις που εξαρχής είναι βίαιες με πολλούς και διάφορους τρόπους και επιλέγουν να παραμένουν σιωπηλές για χρόνια; Για την απάντησή του, το Εργαστήριο μας θα ασχοληθεί αρχικά με την έννοια του μαζοχισμού και της παθητικότητας- συνεπάγονται άραγε (πέραν της σεξουαλικής τους, οντογονικής σημασίας που ενδεχομένως εξυπηρετεί μεταξύ άλλων τη μητρότητα) την υποταγή της γυναίκας στο πλαίσιο της ετεροφυλοφιλικής σχέσης;

Όμως, η ιδιαιτερότητα της ψυχανάλυσης έγκειται στην θεμελιακή θεωρητική και κλινική της αποδοχή της διφυίας της ψυχοσεξουαλικής ανάπτυξης του άντρα και της γυναίκας - η ψυχανάλυση αναγνωρίζει στο καταρχήν αμφίφυλο ανθρώπινο ον έναν κοινό παρανομαστή της ενορμητικής διπολικότητας. Μήπως, όπως υποστηρίζει η φροϋδική θεώρηση του ανθρώπου, ο μαζοχισμός (πρωτογενής και δευτερογενής) συνιστά μια αδήριτη προϋπόθεση της ανθρώπινης υπόστασης που παραπέμπει στον πρωτογενή ναρκισσισμό και στην αινιγματική διάσταση της ενόρμησης του θανάτου;

Η φροϋδική θέση για το στάδιο του ναρκισσισμού υποστηρίζει ότι συναντούμε όλοι οδυνηρές δυσκολίες στο να αποχωριστούμε την ψευδαίσθηση της παντοδυναμίας και της ναρκισσιστικής αυτάρκειας που η πραγματικότητα δεν μας επιτρέπει να διατηρήσουμε. Η θέση του Freud (1914) τονίζει τη δυσκολία της παραίτησης ακόμη και από ένα ελάχιστο ίχνος ναρκισσιστικής ισχύος προς χάριν των ρεαλιστικών αξιών. Εξίσου δύσκολη με την αναγνώριση του γεγονότος ότι εμείς οι ίδιοι είμαστε πεπερασμένοι, είναι η αποδοχή της παροδικότητας των αντικειμενοτρόπων επενδύσεων, που μας υπόσχονταν την επούλωση του αρχαϊκού, ναρκισσιστικού τραύματος. Πόσοι δολοφόνοι ή κακοποιητικοί σύντροφοι δεν επαναλαμβάνουν ότι τους ήταν αδύνατον να αποδεχθούν την απόφαση της συντρόφου τους να τους εγκαταλείψει γιατί προφανώς η συγχωνευτική σχέση που διατηρεί το κακό αντικείμενο υπόσχεται μέσω του

αφανισμού όλων των αναγκών του υποκειμένου τη διαστροφική επαναφορά της θανατηφόρου ηρεμίας (Kohut, 1966· Γιαννουλάκη, 2020).

Αλλά μήπως η ενόρμηση του θανάτου πέραν της επαναφοράς της θανατηφόρου ηρεμίας της ανόργανης ύλης (Freud, 1920) στοχεύει στην επαναφορά στο βασίλειο του κακού, εκτός του πολιτισμού, στη ζούγκλα των άναρχων και εκτός του λόγου απολαύσεων; Η αναφορά στον Σατανά υπάρχει στην αλληλογραφία του Freud με τον Fliess, την περίοδο που υποστήριζε ότι στη ρίζα των περιπτώσεων υστερίας βρισκόταν ένας διαστροφικός πατέρας που είχε επιβάλει σεξουαλικές πράξεις στο παιδί όταν το παιδί δεν ήταν σε θέση να κατανοήσει τι συμβαίνει. «Είμαι έτοιμος να πιστέψω ότι θα έπρεπε να θεωρούμε τις διαστροφές των οποίων το αρνητικό είναι η υστερία ως τα ίχνη μιας πρωτόγονης σεξουαλικής λατρείας που υπήρξε μάλιστα για την ανατολή μια θρησκεία (Moloch, Astarte)... Ονειρεύομαι μια θρησκεία του διαβόλου, ακραία πρωτόγονη της οποίας οι τελετές λαμβάνουν χώρα μυστικά και κατανοώ τώρα την αυστηρή θεραπευτική που επέβαλαν οι ιερείς στις μάγισσες» (γράμμα της 24-1-1897) (Masson, 1985).

Η γυναίκα, για τον Freud, που κακοποιείται σεξουαλικά από έναν σατανικό, διαστροφικό πατέρα αποτελεί μια θέση (φαντασίωση) που κατατρώχει τον Freud από την αρχή του έργου του - δες τη θεωρία της αποπλάνησης - περνάει στην θεωρία του για την ψύχωση - δες τον Schreber - και στην αλληλογραφία του με τον Fliess “ανιχνεύεται” και ως μια δική του (του Freud) ομοφυλόφιλη επιθυμία να είναι η γυναίκα του Σατανά -πατέρα του, επιθυμία που αναγνωρίζεται και αμέσως απωθείται (Freud, 1911; Masson, 1985; Gatheret, 1988).

Το επιπλέον ερώτημα που θέτουμε είναι εάν το αγόρι θέλει να γίνει γυναίκα για να υποστεί παθητικά τη σεξουαλική ένωση με τον πατέρα ή θέλει να είναι γυναίκα σε μια επιθυμία συγχώνευσης, μη διαφοροποίησης από την γυναίκα-μητέρα, επιθυμία τρομακτική για το γεγονός ότι η πραγματοποίηση της σημαίνει αυτόχρονα τον φόνο του υποκειμένου, τη διάλυσή του μέσα στην αρχέγονη μονάδα του μητρικού σώματος. Μια επιθυμία που σημαίνει ότι ο ένας μόνο θα επιζήσει, φονική λοιπόν εξαρχής.

Σύμφωνα με τον εθνοψυχαναλυτή Georges Devereux, οι μύθοι αναδεικνύουν το ότι το ανθρώπινο είδος δεν μπόρεσε να αποδεχτεί ποτέ απολύτως τη σεξουαλικότητά του και τη δυαδικότητα των φύλων που αυτή προϋποθέτει (Devereux, 1982). Το ιδεατό στερεότυπο που επικρατεί είναι, γράφει ο Devereux,

το στερεότυπο του ενήλικου, δυνατού και υπερπροικισμένου άντρα, που οδηγεί στην αντίληψη της γυναίκας ως ενός ευνουχισμένου άντρα και του παιδιού ως ενός μικρού άντρα. Ενώ ήδη διαφαίνεται η δυνατότητα η τεχνολογία και η συνεργασία της με την ιατρική να μπορούν να συνεισφέρουν σε αλλαγές του φύλου, ο Devereux περιέργως προβλέπει ότι η βιοτεχνολογία θα οδηγήσει στη δημιουργία μιας ανθρωπότητας που θα αποτελείται αποκλειστικά, όχι από άντρες όπως θα το περιμέναμε μετά την προηγούμενη θέση του, αλλά από γυναίκες-ανθρωπότητα που επιπλέον θα καταρρακωθεί ως αποτέλεσμα της ομογενοποίησης του είδους (σελ. 16). Γιατί, άραγε, επιλέγει αυτή τον δρόμο η φαντασίωσή του για το μέλλον της ανθρωπότητας; Μήπως εκεί μπορούμε να δούμε μια δική του, ασυνείδητη, επιθυμία να “είναι” γυναίκα, που τον θέλγει και τον τρομάζει ταυτόχρονα με την ένταση της έλξης που του προκαλεί;

Η περιγραφή της γυναικείας παντοδυναμίας και των φόβων που προκαλεί η σεξουαλικότητά της διεκδικεί ήδη στο έργο του Freud μια σειρά διαφοροποιήσεων και αναπάντητων αποριών (Σφίγγα, *vagina dentate* κοκ). Αναρωτιόμαστε πως έφθασε να υποχωρήσει η γυναικεία παντοδυναμία εντός του ιστορικού γίνεσθαι - κυρίως, σε αυτό το εργαστήριο δεν θα απαιτηθεί με οιονδήποτε τρόπο να απαντήσουμε στα παραπάνω ερωτήματα αλλά να σκεφθούμε. Η άμεση απάντηση διατρέχει πάντα τον κίνδυνο ευθυγράμμισης με τις τρέχουσες απόψεις και εγκατάλειψης του ψυχαναλυτικού ριζοσπαστισμού.

Σε αυτό το εργαστήριο θα επιχειρήσουμε να σκεφτούμε πάνω στα παραπάνω ερωτήματα εκκινώντας από τη λογοτεχνία και φθάνοντας σε ψυχαναλυτικό, κλινικό υλικό. Επιλέγουμε τον *Άνθρωπο Χωρίς ιδιότητες* (Muzil, 1930), το κορυφαίο μυθιστόρημα του 20^{ου} αιώνα, όπου ένα κεντρικό πρόσωπο, ο δολοφόνος έφευγε από τον τόπο εργασίας του όταν άρχιζε να νιώθει ότι γίνεται στόχος αρνητικών σχολίων των άλλων εργατών οπότε και λάμβανε χώρα η κατάρρευση της ναρκισσιστικής του ισορροπίας. Σε μια τέτοια ευαίσθητη στιγμή, η επιθυμία προσκόλλησης σε αυτόν μιας νεαρής πόρνης υπήρξε η αφορμή του φόνου της. Η ψυχοσύνθεση του δολοφόνου απασχολεί τον συγγραφέα σε όλο το έργο του, η ψυχοσύνθεση της δολοφονημένης όχι. Σε αυτό το εργαστήριο θα επιχειρήσουμε να μιλήσουμε από την πλευρά της γυναίκας αυτής. Τι ήταν αυτό

που γίνεται η αφορμή του φόνου; Τι κάνει τη νεαρή γυναίκα να μην αντιλαμβάνεται τον κίνδυνο που την πλησιάζει; ²

Στο εργαστήριο, θα θέσουμε επίσης το ερώτημα της δικής μας αντιμεταβίβασης. Έχει παρατηρηθεί ότι στην ψυχοδυναμική προσέγγιση γυναικών, θυμάτων βίας, αποτελεί ένα συχνό φαινόμενο ο θεραπευτής (θεραπεύτρια) να νιώθει έκπληξη, θυμό και αίσθημα προδοσίας όταν η γυναίκα αποφασίζει να επιστρέψει στο βίαιο σύζυγο, παραιτούμενη από το όποιο όφελος και βοήθεια επιχειρεί να της προσφέρει. Πως μπορεί να γίνει κατανοητή αυτή η αντιμεταβιβαστική αντίδραση; Μήπως αποζητούμε την αποκήρυξη του κακού, όπως οι ιερείς στους οποίους αναφέρεται ο Freud, εξαιτίας της ανυπόφορης και πυρηνικής ύπαρξης του κακού εντός του ψυχισμού όλων μας;

Θα συνεχίσουμε με κλινικό υλικό.

Βιβλιογραφία

Cooke, J. (2022). Call this violence what it is. Opinion. Guest essay. 28/12/2022. New York Times.

Γιαννουλάκη, Χ. (2020). *Heinz Kohut. Ναρκισσισμός και Ψυχανάλυση*. Αθήνα, εκδ. Ίνδικτος.

Devereux, G. (1982). *Γυναίκα και Μύθος*. Στην ελληνική γλώσσα. (2005). Μτφ. Φιλιππακοπούλου Μαρία. Αθήνα: Εκδ. Σχολή Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου.

De Vincenzo, M. and Troisi, G. (2018). Jusqu' a ce que la mort nous separe. Silence and alienation dans lew violences conjugales. *Topique: La psychanalyse aujourd' hui*, 143(2), 111-124.

Freud, S. (1911). The Case of Schreber. *S.E.* 12: 3-85.

Freud, S. (1914). On Narcissim. An introduction. *S.E.* 14: 67-102.

Freud, S. (1920). Beyond the pleasure principle. *S.E.* 18: 1-64.

² Η συγγραφέας Jacqueline Rose, επιχειρεί κάτι παρόμοιο αναφερόμενη, για παράδειγμα, σε έργα συγγραφέων από περιοχές του κόσμου, όπου η βία ενάντια στις γυναίκες κυριαρχεί, - όπως τη Νότια Αφρική-, και υπογραμμίζει πως σε κάθε περίπτωση αποτελεί κεντρικό ζήτημα των βιβλίων η ανάγκη αναγνώρισης βαθύτερων επιθυμιών εντός του κάθε ήρωα που υπήρξε θύμα βίας (Rose, 2021).

- Gammeltoft, T. M. (2016). Silence as a response to everyday violence: Understanding domination and distress through the lens of fantasy. *Ethos*, 44(4), 427-447.
- Gatheret, F. (1988). Habemus papam! Suivi de quelques fragments caviardés de Freud à Fliess. In *Le Mal. Nouvelle Revue de psychanalyse*. No 38.
- Jacquot, M., Thevenot, A., Chevalerias, M.P., and Metz, C. (2018). Violences conjugales: l'énigme du lien aux racines de l'infantile. *Topique: La psychanalyse aujourd'hui*, 143(2), 99-110.
- Katz, W. (2015). Review of Cupid's knife: Women's anger and agency in violent relationships. *The International Journal of Psychoanalysis*, 96(60), 1695-1698.
- Kohut, H. (1966). Μορφές και Μεταμορφώσεις του Ναρκισσισμού. *Journal of the American Psychoanalytic Association* 14, 243-272.
- Kolod, S. (2018). You say seduction and I say coercion: The gray areas of consent. *Contemporary Psychoanalysis*, 54(4), 651-664.
- Laufer, L. and Ayouch, T. (2018). Violences conjugales, famille, vulnérabilité (Domestic abuse, family, vulnerability). A psychoanalytical approach. *Topique: La psychanalyse aujourd'hui*, 143(2), 151-167.
- Masson, J. (1985). *The complete letters of Sigmund Freud to Wilhelm Fliess*. Cambridge, Mass./London, Belknap Press of Harvard University Press.
- Muzil, R. (1930). *Ο άνθρωπος χωρίς ιδιότητες*. Στην ελληνική γλώσσα. (2004). Μπφ: Σιετή Τούλα. Αθήνα: Εκδ. Οδυσσέας.
- Petrucci, J. (2018). Introduction: can we live and work securely in our bodies? It is time to talk. *Contemporary Psychoanalysis*, 54(4), 621-633.
- Rose, J. (2021). *On Violence and on violence against women*. London: Faber and Faber.
- Snider, N. (2018). "Why didn't she walk away?" Silence, complicity, and the subtle force of toxic femininity. *Contemporary Psychoanalysis*, 54(4), 763-777.
- Stein, A. (2014). Cupid's knife: Women's anger and agency in violent relationships. Part of: *Psychoanalysis in a new key book*. New York and London: Routledge.

Τίτλος :

Η φροϋδική αντίληψη για το κακό και οι συνέπειες στη σύγχρονη φιλοσοφία

Παρουσιάζουν :

Παναγιώτης Σ. Παπαδόπουλος, Τζαβάρος Νίκος, Μπιτσιώρης Βαγγέλης

Συντονισμός :

Ιωάννης Βαρτζόπουλος

Από τα πρώιμα έργα του Freud υπάρχουν ψήγματα μίας θεωρίας για το κακό, ένδειξη της πρόθεσης του ιδρυτή της ψυχανάλυσης η θεωρία του να μην αποτελέσει μόνο μία ριζοσπαστική κλινική πρόταση ή μόνο μία σύλληψη για την ψυχική ζωή του ανθρώπου, αλλά κι ένας στοχασμός πάνω σε θέματα που άπτονται της ηθικής όπως για παράδειγμα στα ζητήματα περί του καλού και του κακού.

Στις *Τρεις μελέτες* (1905), ο Freud παρατηρεί ότι η κατά κανόνα πολύμορφη διαστροφική σεξουαλικότητα της παιδικής ηλικίας μεταμορφώνεται μέσω ενός αντιδραστικού σχηματισμού (*Reaktionbildung*), μίας άμυνας που γίνεται η αιτία «που προκαλεί τις περισσότερες αρετές μας». Υπάρχει σε αυτό το κείμενο η αισιόδοξη εκτίμηση ότι η νίκη του πολιτισμού θα είναι απόλυτη, όσον αφορά την παιδική επιθετικότητα. Το παράδειγμα που δίνεται προέρχεται από τη λογοτεχνία: Στο μυθιστόρημα του Zola *Η χαρά της ζωής* (Zola, 1884) περιγράφονται η άπλετη δοτικότητα και τρυφερότητα μίας νέας γυναίκας, ως αποτέλεσμα αντιδραστικού σχηματισμού της επιθετικότητάς της, όταν αυτή η τρυφερότητα δινόταν σε άλλους.

Μέσω του αντιδραστικού σχηματισμού πραγματοποιείται κάτι ριζικό που είναι η αλλαγή της προσωπικότητας. Η αντιεπένδυση έχει μία μονιμότητα. Το χαρακτηριστικό της είναι η διατήρηση του αντιθέτου της στο ασυνείδητο ή, στην περίπτωση μας, στην επιθετική ενόρμηση. Ο αντιδραστικός σχηματισμός προσδιορίζεται από τον μόνιμο χαρακτήρα του, που συγκαλύπτει την αντίθεση προς την ενόρμηση για την οποία δημιουργήθηκε.

Στον *Πόλεμο και Θάνατο* (1915), διατυπώνεται η βεβαιότητα ότι οι άνθρωποι που γεννιούνται σήμερα έχουν «μια ορισμένη προδιάθεση» να μεταβάλλουν τις εγωιστικές τους τάσεις σε κοινωνικές. «Η εμπειρία μάς δείχνει ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον γεγονός: η ύπαρξη, κατά την παιδική ηλικία, έντονα κακών τάσεων, τις περισσότερες φορές αποτελεί προϋπόθεση ενός προσανατολισμού προς το καλό, όταν το άτομο φθάσει στην περίοδο της εφηβικής ηλικίας» (Freud, 1915). Τα παιδιά που παλαιότερα χαρακτηρίζονταν από ακραίες εγωιστικές τάσεις μπορούν να καταστούν «οι πιο υπάκουοι πολίτες, ικανοί για μεγάλες θυσίες. Η πλειοψηφία των ιεραποστόλων, των φιλόφρων και των ζωόφρων, κατά την παιδική τους ηλικία, είχαν επιδείξει σαδιστικές τάσεις και είχαν διακριθεί για την αγριότητα προς τα ζώα». Ο αντιδραστικός σχηματισμός, στον πρώιμο Freud, μεταμορφώνει την πρωτόγονη φύση σε καλοπροαίρετο υποκείμενο.

Η αντίληψη για την καλότητα της ανθρώπινης φύσεως αλλάζει άρδην στο

ύστερο έργο του. «Γιατί χρειαστήκαμε τόσο χρόνο μέχρι να αποφασίσουμε να αποδεχτούμε την ύπαρξη της επιθετικής ενόρμησης»; Το ερώτημα που ο Freud θέτει στον εαυτό του είναι κατά βάση αυτοκριτικό. Αναρωπιέται τι ήταν αυτό που τον εμπόδισε να προχωρήσει πιο πέρα, να δει κάτι για το οποίο όλα τα σημάδια που συναντούσε καθημερινά τον οδηγούσαν στην ύπαρξή του. «Ο άνθρωπος τείνει να ικανοποιήσει την ανάγκη της επιθετικότητάς του σε βάρος του πλησίον του, να εκμεταλλεύεται την εργασία του χωρίς προσχήματα, να τον χρησιμοποιεί σεξουαλικά χωρίς τη συγκατάθεσή του, να ιδιοποιείται τα αγαθά του, να τον ταπεινώνει, να του επιβάλλει πόνο, να τον υποβάλλει σε μαρτύρια, να τον σκοτώνει» (Freud, 1930). Μία θεώρηση της επιθετικότητας τη συναντούμε στα κείμενα της μεταψυχολογίας. Εφεξής αναγορεύεται σε ένα σημαντικό ζήτημα. Υιοθετείται η χομπσιανή προσέγγιση δημιουργώντας μία τομή από την πρώτη θεωρία των ενορμήσεων. Στο εναρκτήριο ερώτημα δίνει την απάντησή του: «Δεν θα συναντούσαμε αντίδραση εάν αποδίδαμε μία επιθετική ενόρμηση στα ζώα. Αλλά το να την αποδεχτούμε στην ανθρώπινη φύση μοιάζει με ιεροσυλία... Όχι, πρέπει η ανθρώπινη ύπαρξη να είναι, εξορισμού, καλή ή τουλάχιστον να είναι εκ φύσεως καλή». Εάν παρουσιάζεται περιστασιακά βίαιη ή σκληρή, είναι εξαιτίας των περιστασιακών αλλαγών της συναισθηματικής ζωής που προκαλούνται πολύ συχνά, πιθανά μοναδικά, από τους ακατάλληλους τρόπους της κοινωνικής οργάνωσης... Μία προκατάληψη εμπόδιζε μέχρι τώρα να αναφερθούμε σε αυτήν την ενόρμηση. Προκατάληψη θεολογικής ή κοινωνικής φύσεως. Η πεποίθηση για την καλοσύνη της ανθρώπινης φύσης δεν παύει να είναι μία «ευτελής ψευδαίσθηση». Το μόνο που προσφέρει είναι έναν εξωραϊσμό και μία ανακούφιση στη ζωή των ανθρώπων. Δεν αρέσει να μας υπενθυμίζουν την αναμφισβήτητη ύπαρξη ενός κακού που φαίνεται να έρχεται σε αντίθεση με την κυρίαρχη καλοσύνη του Θεού.

Στο *Γιατί ο πόλεμος;* (1933), ο Freud περιγράφει με σαφήνεια το δυϊσμό των ενορμητικών δυνάμεων. Από τη μία, η ενόρμηση του Έρωτα –με την πλατωνική έννοια του *Συμποσίου*– και από την άλλη, οι ενορμήσεις της επιθετικότητας και της καταστροφής. Προειδοποιεί τον συνομιλητή του ότι μπροστά σε αυτόν τον διαχωρισμό «δεν θα προχωρήσω πολύ γρήγορα στην αξιολόγηση του καλού και του κακού» (Freud, 1933). Σαν να υπάρχει κάποιος δισταγμός, ακόμα περισσότερο, μία άρνηση να αξιολογήσει τις σφετεριστικές δυνάμεις της καταστροφικότητας.

Με ποιο τρόπο θα προσεγγιστούν αυτές οι δυνάμεις; Πίσω από το δισταγμό του Freud, λανθάνει η αντίληψη περί της διαρκούς μείξεως και απομείξεως των ενορμήσεων. Οι μεν προχωρούν μαζί με τις δε. Οι δυνάμεις αυτές μπορεί να είναι ανταγωνιστικές, παρά ταύτα συνεργάζονται. Η μία χρειάζεται την άλλη, σαν η κίνηση του Λόγου να προχωρά πάντα μαζί με αυτό που του είναι βαθύτατα ξένο, το άλλο του Λόγου που μπορεί να ονομαστεί επιθετικότητα ή βία. Σε αυτήν την επιφύλαξη υπονοείται και κάτι άλλο: η αντίληψη μιας πανουργίας του Λόγου. Όχι μόνο το καλό και το κακό πορεύονται μαζί, αλλά είναι οι γκρίζες δυνάμεις που θα οδηγήσουν στις δυνάμεις του Λόγου. Στην απάντηση που δίνει στον Einstein, ο Freud σημειώνει ότι ο πόλεμος δεν θα ήταν ένα ανάρμοστο μέσο για την εγκαθίδρυση της αιώνιας ειρήνης (Freud, 1933). Με παρόμοιο τρόπο στον *Πολιτισμό πηγή δυστυχίας* (1930) αναρωπιέται με ρητορικό τρόπο: Επιθυμεί ο άνθρωπος την ευτυχία; Η απάντηση που δίνεται είναι, χωρίς περιστροφές, αρνητική, θυμίζοντας τον εγγελιανισμό που τον διακατέχει. «Είμαστε έτσι φτιαγμένοι ώστε μόνο η αντίθεση είναι ικανή να μας προσπορίσει μια έντονη

ικανοποίηση» (Freud, 1915).

Υπάρχει μία διστακτικότητα μπροστά στην κάθετη διάκριση των δυνάμεων. Αρχικά, όμως, υπάρχει ένα μείζον ζήτημα στον προσδιορισμό τους: δεν γίνεται να διακριθούν. Θα ήταν εύκολα τα πράγματα εάν μπορούσαμε να τις διακρίνουμε, να τις διαχωρίσουμε και τελικά να τις ελέγξουμε. Όμως όχι. Οι δυνάμεις δεν είναι καθαρές και διακριτές. Στη φροϋδική μυθολογία, σε αναλογία με τον Nietzsche, ο Χριστός και ο Αντίχριστος συμπορεύονται. Οι αναλογίες των εννομήσεων που τίθενται ως ένας προγραμματικός στόχος υποδηλώνει ακριβώς το γεγονός, ότι δεν υφίστανται διακριτές δυνάμεις. Κι ο Nietzsche θα αναφερθεί σε αντίστοιχες δυνάμεις που δεν είναι διακριτές, ακόμα κι αν οι ανώτερες παραμένουν κρυμμένες ή ασυνείδητες. Στη *Βούληση για δύναμη* θα τονίσει την απελευθέρωση από το φόβο του Λόγου ως το χαρακτηριστικό του αιώνα του. «Τολμάμε να είμαστε παράλογοι, παιδιά, λυρικοί, με μια λέξη είμαστε μουσικοί» (Nietzsche, 1968). Ο διάβολος ανακαλύπτει ότι η ανεκτικότητα του Θεού βρίσκεται στη δική του εύνοια.

Οι δυνάμεις δεν διακρίνονται, αυτό είναι το μάθημα του 19ου αιώνα. «Δεν διακρίνουμε πλέον αυτό που είναι υψηλό από αυτό που είναι τρομερό. Συνδέουμε τα καλά πράγματα, μέσα στην περιπλεγμότητά τους, με τα κακά. Έχουμε υπερβεί τις παράλογες επιθυμίες μας του παρελθόντος (που ήθελαν την αύξηση του καλού χωρίς την αύξηση του κακού). Έχουμε δώσει το δικαίωμα σε όλες αυτές να μας κλητεύουν» (Nietzsche, 1968).

Στο *Περατή και μη περατή ανάλυση* (1937), ο Freud μας υπενθυμίζει ότι «μόνο η συνεργεία ή η αντενέργεια αμφοτέρων των πρωταρχικών εννομήσεων, του έρωτα και της ενόρμησης του θανάτου, εξηγεί τον πλούτο των φαινομένων της ζωής, ουδέποτε από μόνη της η μία εξ αυτών». Οι δυνάμεις αυτές μπορεί να είναι ανταγωνιστικές, αλλά συνεργάζονται, η μία χρειάζεται την άλλη. Στον *Πολιτισμό πηγή δυστυχίας* (1930) υπερασπίζεται μία ιδέα του ανταγωνισμού: «Αλλά θα ήταν άδικο να αποδώσουμε στον πολιτισμό την πρόθεση να καταργήσει από την ανθρώπινη δραστηριότητα τη διαμάχη (Streit) και τον ανταγωνισμό (Wettkampf). Είναι ο ανταγωνισμός (Gegnerschaft) εχθρότητα (Feindschaft); Όχι αναγκαία. Απλά πρόκειται για το δόλο της πρώτης να δημιουργεί αφορμές που να δικαιολογούν τη δεύτερη» (Freud, 1930).

Όπως θα επισημάνει ο Derrida στο *Carte postale*: (Derrida, 1980) η ενόρμηση του θανάτου, προφανώς αποτελεί το άλλο του Λόγου, αλλά τοποθετείται στο πλαίσιο μίας συνεργασίας, εναλλαγής ή άλλες φορές σύγκρουσης. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει, χρησιμοποιώντας ένα νεολογισμό, οι δύο εννομήσεις «είναι δορυφόροι του η-ζωή-ο θάνατος, του μυστικού συμβολαίου που συνδέει τη μία με τον άλλο». Καλεί τον αναγνώστη, όπως άλλωστε κάνει κι ο Freud, να αποκηρύξει τις αυταπάτες του. Η ενόρμηση του θανάτου ή συνώνυμά της όπως η ενόρμηση επίθεσης, μίσους ή ωμότητας δεν πρόκειται να ξεριζωθούν. Ο «Freud φρονεί, όπως ο Nietzsche στη *Γενεαλογία της ηθικής*, ότι η ωμότητα στερείται αντιθέτου, ότι είναι συνδεδεμένη με την ουσία της ζωής και με τη βούληση για δύναμη» (Derrida, 2008). Η θέση του Derrida για την ενόρμηση του θανάτου είναι ότι στερείται αντιθέτου, δεν μπορεί να είναι αναγώγιμη, γεγονός που σημαίνει ότι το αντίθετό της χρειάζεται να συμβιβαστεί μόνο με αυτήν την ωμότητα. «Θέλω να πω το εξής: υπάρχουν μόνο διαφορές ωμότητας, διαφορές τροπικότητας, ποιότητας, έντασης, δραστηριότητας μέσα στην ίδια την ωμότητα» (Derrida, 2008).

Εαν υπάρχουν μόνο διαφορές έντασης, τότε τι μπορεί να προταθεί; Ο φιλόσοφος μας προτείνει, διευρύνοντας την οπτική του Freud, έναν πλάγιο στοχασμό, μία πλαγιοκατεύθυνση που να κινητοποιεί την ανταγωνιστική δύναμη του Έρωτα, τον έρωτα και την αγάπη για τη ζωή εναντίον της ενόρμησης του θανάτου. Βέβαια, ο φιλόσοφος ή ο ψυχαναλυτής ούτε αξιολογούν, ούτε απαξιώνουν ή στιγματίζουν την ενόρμηση του θανάτου από την πλευρά της ηθικής. Δεν υπάρχει ζωή χωρίς συνεργεία ή ανταγωνισμό μεταξύ του ενορμητικού ζεύγους. Όμως ένας πλάγιος στοχασμός έρχεται να ισορροπήσει, για κάποιο χρόνο, τις δυνάμεις αυτές, μειώνοντας κάπως την επικράτηση των σφετεριστικών δυνάμεων της καταστροφής.

Η φροϋδική αντίληψη για το κακό ενέχει έναν υπερβολικό χαρακτήρα: Η κίνηση του Λόγου να προχωρά πάντα μαζί με αυτό που του είναι βαθύτατα αλλότριο. Τότε τα πράγματα λειτουργούν απορητικά. Εάν το καλό και το κακό προχωρούν μαζί, τι είναι πλέον κανονιστικό; Μετά την ψυχανάλυση, πώς μπορούμε να μιλήσουμε για το καλό και το κακό; Μετά τον Freud με ποιο τρόπο θα συγκροτηθεί ό,τι η φιλοσοφία ονομάζει ηθική; Η σύγχρονη φιλοσοφική σκέψη ως ευαίσθητος δείκτης που καταγράφει τις αλλαγές του πνεύματος στέκεται στην καινοφανή φροϋδική άποψη. Από τη σχολή της Φρανκφούρτης μέχρι τον Derrida γίνεται προφανές ένα σκανδαλώδες γεγονός: η συνεργεία των δυνάμεων θέτει υπό αμφισβήτηση τον επιστημολογικό δεισμό που αποτέλεσε, κατά κύριο λόγο, το θεμέλιο της ηθικής και της αντίστοιχης πραγματολογίας.

Παναγιώτης Σ. Παπαδόπουλος

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Cabestan, P. (2007). « Spectres de Freud : Derrida et la psychanalyse », *Revue de métaphysique et de morale* 2007/1 (n° 53), σελίδες. 61-71.

Derrida, J. (1980). *La Carte postale. De Socrate a Freud et au-dela*. Aubier-Flammarion, 1980.

Derrida, J. (2000). *Ψυχικές καταστάσεις της ψυχανάλυσης*. Μετάφραση: Βαγγέλης Μπισσώρης. Εκδόσεις Πατάκη, 2008.

Derrida, J. (2020). *Life Death*. Edited by Pascale-Anne Brault and Peggy Kamuf. Translated by Pascale-Anne Brault and Michael Naas. University of Chicago Press.

Freud, S. (1905). Three essays on the theory of sexuality. *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, 7.

Freud, S. (1915). Thoughts For The Times On War And Death. *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* 14.

Freud, S. (1930). Civilization and its Discontents. *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* 21.

Freud, S. (1933). Why War?. *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* 22.

Freud, S. (1937). Analysis Terminable and Interminable. *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* 23:209-254.

(2004). *La pulsion de mort entre psychanalyse et philosophie*, συλλογικό. Sous la direction de Michel Plon et Henri Rey-Flaud.

Nietzsche, F. (1901). *The Will to Power with Facsimilies of the Original Manuscript*. Μετάφραση:
Walter Kaufmann & R. J. Hollingdale. Vintage Books, 1968.

Παπαδόπουλος, Π. (2019). *Εξαγγελίες κυριαρχίας στον Φρόιντ*, εκδόσεις Principia

Zola, E. (1884). *La joie de vivre*. G. Charpentier & Cie., Paris 1884.